

Prilog proučavanju kolektivnih identiteta Slovaka u Srbiji:

**Grupni identiteti i savremeni oblici identifikacije
stanovnika naselja Kovačica**

Kristijan Obšust

Autor:

Kristijan Obšust, MA

Lektura i korektura:

Danijela Čupić

Izdavač:

Zavod za kulturu vojvođanskih Slovaka
Novi Sad

Godina izdanja:

2015.

ISBN:

978-86-87947-23-8

Apstrakt:

Ova publikacija predstavlja rezultat analize koja je bila usmerena na istraživanje kolektivnih identiteta vojvođanskih Slovaka, odnosno na različite forme ispoljavanja njihove nacionalne, konfesionalne, regionalne i lokalne identifikacije u savremenom društvenom kontekstu. U publikaciji su takođe sagledani identifikacijski odnosi žitelja naselja Kovačica u Banatu, kao i osnovne forme različitih oblika kolektivnih identiteta lokalnog stanovništva slovačke nacionalne pripadnosti.

Ključne reči:

identitet, identifikacijski odnosi, vojvođanski Slovaci, međunacionalni odnosi, Kovačica

- **Ovaj rad predstavlja rezultat projekta „Istraživanje kolektivnih identiteta vojvođanskih Slovaka: Savremene manifestacije identifikacijskih koncepcija pripadnika slovačke nacionalne manjine“ koji je delom finansiran od strane Ministarstva kulture i informisanja Republike Srbije u sklopu: „naučnoistraživačkih i edukativnih delatnosti u oblasti umetnosti i kulture za 2013. godinu“, broj 451-04-276/2013-03. Institucionalni nosilac projekta je bio *Zavod za kulturu vojvođanskih Slovaka iz Novog Sada*, dok je kao partnerska organizacija u realizaciji projekta učesvovao *Centar za alternativno društveno i kulturno delovanje iz Beograda*.**

Uvod

Identitet stanovnika naselja Kovačica u južnom delu Banata proučavan je tokom 2013. godine tehnikama nestrukturisanog intervjuisanja i posmatranja sa učestvovanjem. Uzorak je brojao preko pedeset osoba različite starosti, stepena obrazovanja i zanimanja, pri čemu je oko sedamdeset procenata ispitanika bilo muškog pola. Ispitanici su u najvećem broju birani metodom slučajnog uzorka, dok su sa svega nekoliko ispitanika razgovori predhodno zakazani akceptujući njihov istaknutiji kulturni i socijalni status u lokalnoj zajednici. Sa ispitanicima su razgovori vođeni na srpskom, kao i na slovačkom jeziku, najčešće individualno. Većina individualnih razgovora je obavljena u privatnim kućama ispitanika, na njihovim radnim mestima, kao i na različitim mestima javnog okupljanja poput lokalnih kafića, na pijaci, u centru naselja, na autobuskim stajalištima, itd. Sa nekoliko sagovornika individualni razgovori su obavljeni i na groblju koje u Kovačici ima poseban simbolički, socijalni i kulturni značaj. Sa delom ispitanika, razgovorano je u manjim grupama koje su se sastojale od dva do tri sagovornika, pri čemu su razgovori vođeni prvenstveno na mestima javnog okupljanja. U jednom slučaju su individualni kao i grupni razgovori obavljeni u privatnoj kući tokom proslave imendana njenog vlasnika.¹ U skladu sa ciljem istraživanja, najveći broj ispitanika sa kojima je razgovarano u

1 Imendan (slovački: *Meniny*) u tradicionalnoj kulturi Slovaka koji žive u Srbiji, kao i kod Slovaka generalno, predstavlja značajan praznik kome pripadnici starijih generacija najčešće pridodaju daleko veći značaj nego svom rođendan. Tako se npr. u Kovačici proslavi imendana u prošlosti posvećivala posebna pažnja. Domaćinu ili domaćici kuće su na dan njegovog ili njenog imendana svake godine dolazili da čestitaju bliži rođaci, prijatelji i komšije, pri čemu su slavljenici priređivali bogato posluženje. Ovaj običaj se u značajnoj meri po svojoj suštini zadržao i u savremenom kontekstu, odnosno obeležavanju imendana se i dalje pridodaje poseban značaj. U slovačkom crkvenom i narodnom kalendaru, praktično je za skoro za svaki dan u godini određeno najmanje jedno ime. Izvorno je spisak imena zapravo predstavljao kalendar svetaca, odnosno imendani su bili praznici određenih hrišćanskih svetaca i svetica. Kasnije je ovaj praznik poprimio znatno širu i sekularniju formu. Odnosno, dok imendane rimokatolička, kao i pravoslavna crkva obeležavaju i dalje kao crkvene praznike, većina istrojskih protestantskih crkava ih ne obeležava na taj način. U tom kontekstu, imendan među Slovacima u Kovačici, kao i među Slovacima u Srbiji, ima isključivo narodni i sekularni a ne crkveni karakter, budući da je najveći broj Slovaka koji žive u Srbiji protestantske, tj. luteranske konfesionalne pripadnosti. Izuzetak predstavljaju svega nekoliko imena, poput sv. Stefana ili sv. Silvestra, koje *Slovačka evangelička a. v. crkva u Srbiji* obeležava, ali ih ne percipira i ne predstavlja kao svece. Odnosno, iako poštovani, ove ličnosti iz crkvene istorije po principima luteranske teologije nemaju takav značaj kao u nekim drugim konfesijama. Na osnovu nekoliko desetina razgovora sa brojnim ispitanicima i ispitanicama različite starosti, stepena obrazovanja i zanimanja kako u Kovačici, tako i u drugim selima u kojima žive pripadnici slovačke nacionalne manjine, može se uslovno konstatovati da proslava imendana predstavlja bitan identitetski i identifikacijski segment kako pojedinaca unutar konkretne zajednice, tako i

Kovačici, bili su slovačke nacionalnosti, trojica su istakla da su srpske nacionalne pripadnosti, dok su dva ispitanika ispoljila romski oblik identifikacije. Pored razgovora obavljenih u Kovačici, intervjui su obavljani i sa dvojicom ispitanikom slovačke nacionalne pripadnosti u susednom selu Padina, kao i sa dve osobe mađarske nacionalne pripadnosti u selu Debeljača.

Ova publikacija je koncipirana u nekoliko kraćih celina. Na početku rada su, izuzev uvoda, pružene osnovne informacije koje se odnose na demografske, kulturne i istorijske karakteristike naselja Kovačica. Druga celina je vezana za problematiku kolektivnih identiteta Slovaka u Srbiji, dok treći deo rada predstavlja ključni deo analize s obzirom da je posvećen identifikacijskim odnosima stanovnika u lokalnoj zajednici kao i oblicima grupnog identiteta Slovaka u Kovačici. Poslednju celinu u publikaciji predstavlja kraći zaključak u kome su ukratko sumirani rezultati dosadašnjih istraživanja grupnih identiteta i različitih formi identifikacije vojvođanskih Slovaka, tj. Slovaka koji žive na prostoru Republike Srbije.

S obzirom na kompleksnost istraživane problematike, kao i na odsustvo serioznijih analiza vezanih za savremene oblike identifikacije i forme grupnog identiteta pripadnika slovačke nacionalne manjine u Srbiji, jasno je da se prilikom pisanja teksta nije težilo iznošenju nekakvih konačnih zaključaka. Stoga treba napomenuti da pojedine zaključke i stanovišta iznesene u radu treba akceptovati sa određenim stepenom rezerve. U skladu sa predhodno navedenim, ova analiza predstavlja specifičnu vrstu priloga u kontekstu proučavanja tematike vezane za identitet i oblike identifikacije Slovaka u Srbiji kroz studiju slučaja naselja Kovačica, te u tom kontekstu ova publikacija ujedno predstavlja specifičan oblik prikaza dosadašnjih rezultata koji se odnose na istraživanu problematiku.²

unutar slovačke nacionalne zajednice u Srbiji kao celine.

2 Treba napomenuti da su za potrebe pisanja ovog teksta, izuzev rezultata koji su dobijeni terenskim istraživanjima u naselju Kovačica, korišćeni i rezultati dobijeni sondažnim istraživanjima identifikacijskih i međuetničkih odnosa u naselju Stara Pazova, koji su obavljani tokom maja 2012. godine. Detaljnije u Obšust 2012. Dostupno na: www.casca.org.rs/wp-content/uploads/2012/11/Refleksije-slovenstva-i-pojedini-aspekti-identifikacijskih-odnosa-me-%C4%91u-stanovnicima-naselja-Stara-Pazova-K.O..pdf (Pristupljeno 10. 6. 2014.) Pored navedenog, za potrebe ove analize su korišćeni i podaci koje sam prikupio u protekle tri godine prilikom razgovora sa nekoliko desetina pripadnika slovačke nacionalne manjine u Srbiji koji žive na većem broju lokacija poput: Bačkog Petrovca, Kisača, Gložana, Kulpina, Pivnice, Aradca, Padine i Novog Sada.

Istorijski i demografski kontekst

Naselje Kovačica predstavlja centar istoimene opštine i nalazi se približno 35 km jugostočno od Zrenjanina i 31 km severno od Pančeva.³ Geografski položaj naselja nije naročito značajan s obzirom da se Kovačica ne nalazi na bitnim putnim pravcima. Međutim, kroz Kovačicu ipak prolazi nekoliko lokalnih putnih pravaca, dok je u prošlosti - naročito u periodu između dva svetska rata - naselje imalo daleko veći značaj, budući da je bilo središte Kovačičkog sreza.⁴

Prema rezultatima Republičkog zavoda za statistiku, odnosno prema podacima popisa stanovnika iz 2011. godine, naselje Kovačica je ukupno imalo 6259 stanovnika od čega je njih 5428 bilo punoletno.⁵ U kontekstu poređenja rezultata popisa iz 2011. godine sa rezultatima prethodna dva popisa stanovnika iz 1991. i 2002. godine, uočava se priličan pad broja stanovnika u naselju.⁶

3 Pored naselja Kovačica, u opštinu Kovačica u administrativnom smislu spada još sedam sela i to: Padina, Debeljača, Crepaja, Uzdin, Idvor, Samoš i Putnikovo. Prema rezultatima popisa iz 2011. godine u celoj opštini živi 25275 stanovnika, pri čemu su najveća naselja Kovačica i Padina. Na osnovu nacionalne pripadnosti, najveći broj stanovnika opštine, odnosno njih 10577. se izjasnilo kao Slovaci, što predstavlja 41, 85 % od ukupnog broja stanovnika u opštini. 33, 27 % stanovnika, odnosno njih 8407. su se izjasnili kao Srbi, 9, 97 % ili 2522. kao Mađari, 6,11 % tj. 1543. kao Rumuni, dok se 3,19 % stanovnika, odnosno njih 806. izjasnilo kao Romi. Ostalih stanovnika opštine koji su se izjasnili kao Makedonci (74), Jugosloveni (62), Albanci (59), Hrvati (48), Crnogorci (34), Nemci (14), Rusi (10), Bugari (10), Muslimani (10), Česi (6), Ukrajinci (5), Bošnjaci (4), Slovenci (4), Rusini (3), Vlasi (3), Bunjevci (1), Jevreji (1), ostali (21), kao i onih koji se nisu se izjasnili (854), tj. koji su nepoznati (95), uključujući i one koji su svoj nacionalni identitet izjednačili sa regionalnom pripadnošću (101), ukupno ima 1419 ili 5.61%. Opširnije statističke podatke o nacionalnoj pripadnosti stanovništva opštine Kovačica videti u: Knjiga 1, Stanovništvo, nacionalna pripadnost – podaci po opštinama i gradovima 2012.

4 Pojedine podatke o selima Kovačičkog sreza u periodu između dva svetska rata, videti u Milovanović 1935.

5 Prema nacionalnoj pripadnosti, najveći broj stanovnika Kovačice, odnosno njih 5142. se izjasnio kao Slovaci, 593. kao Srbi, 159. kao Romi, 34. kao Mađari, 28. kao Rumuni, 24. kao Albanaci, 22. kao Jugosloveni, po 13. kao Makedonci i Hrvati, 7. kao Crnogorci, 3. kao Rusi, 2. kao Bugari, dok se po jedan stanovnik naselja izjasnio kao Rusin, Slovenac, Bošnjak i Bunjevac. Od preostalog broja stanovnika naselja, njih 157. se nije izjasnilo, 27. žitelja Kovačice se izjasnilo na osnovu regionalne pripadnosti, 19. je uvršteno u kategoriju nepoznati, dok je preostalih devetoro stanovnika uvršteno u ostale (v. Knjiga 1, Stanovništvo, nacionalna pripadnost – podaci po opštinama i gradovima 2012).

6 Prema popisu iz 2002. godine u Kovačici je živelo 6.764 stanovnika, dok je prema rezultatima popisa iz 1991. godine u naselju živelo 7.426 stanovnika što je ujedno predstavljao najveći broj stanovnika koji je živio u naselju a koji je zabeležen na popisima. Inače, prema rezultatima popisima iz 1991. godine uočava se nešto izraženija stagnacija i broja stanovnika slovačke nacionalne pripadnosti. Ovaj podatak se ne odnosi samo na Kovačicu, već oslikava tendenciju koja je uočljiva na celoj teritoriji Republike Srbije. Na opadanje broja stanovnika slovačke nacionalne pripadnosti na prostoru

Iako se naselje na prostoru na kojem je kasnije nastala Kovačica u izvorima pominje još 1458. godine, toponim Kovačica je prvi put zabeležen 1751. godine u kontekstu naseljavanja porodica srpskih graničara nakon što je rasformirana Potisko-Pomoriška vojna granica. Smatra se da je Kovačica dobila ime po kovačkoj radionici koja se nalazila na mestu današnjeg naselja. Nakon formiranja nemačko-banske vojne granice selo Kovačica se pominje i kao Antalovo selo (*Antalfalva*). Prvi slovački kolonisti su se na prostor pustare Kovačice naselili 1802. godine iz Ečke u koju su se doselili iz Bardanja 1784. godine. U tom kontekstu, prostor Kovačice je naseljen u sekundarnom ili čak tercijalnom procesu kolonizacije slovačkih porodica koje su se doseljavale sa prostora koji zauzima današnja Slovačka, odnosno sa prostora oko Novohrada, Njitre, Pješćana, Zvolena i Zadunajska. Takođe, među prvim stanovnicima Kovačice bile su i porodice koje su došle iz Bekeščabe, kao i iz bačkih sela Pivnice i Lalića.⁷ Već do kraja 1803. godine, sve doseljene slovačke porodice koje su se prijavile za službovanje na vojnoj granici, dobile su obradivu zemlju koja je bila izuzeta od svih formi oporezivanja tokom narednih deset godina.⁸

Srbije utiče čitav set faktora poput postepene asimilacije, delimičnog iseljavanja, manjeg stepena nataliteta itd. Prema rezultatima popisa stanovništva od 1948. godine broj Slovaka je varirao na sledeći način: 1948. godine na prostoru Srbije je živelo 73140 Slovaka, odnosno 1, 12%, 1953. godine 75021, 1961. godine 77837, 1971. godine 76733, 1981. godine 73207, 1991. godine 66798 (0,82%), 2002. godine 59021 (0,79%), dok je prema rezultatima poslednjeg popisa iz 2011. godine u Srbiji živelo 52750 stanovnika koji su se izjasnili kao Slovaci, što čini 0,73% od ukupnog broja stanovnika Republike Srbije bez podataka za AP Kosovo i Metohija. Ukoliko se ovi rezultati uporede sa rezultatima popisa iz 2002. godine, može se konstatovati da je broj osoba koji se izjašnjavaju kao Slovaci smanjen za 6271. O pojedinim aspektima vezanim za brojnost i samanjivanje broja pripadnika slovačke nacionalne manjine na prostoru Srbije, videti u Ивков и др. 2006.

7 O prvim slovačkim kolonistima koji su se naselili u Kovačicu u kontekstu porekla porodica prvih doseljenika, videti u Marko 1995. i 1997.

8 Tokom 1803. godine u selu je podignuta crkvena škola a 1805. godine počela je izgradnja kapele u kojoj su bogoslužjenja vršena već naredne godine (v. Čaplović 1928). U periodu između 1824. i 1828. godine, završena je gradnja današnje crkve sa oltarom, propovedaonicom i orguljama, a pored izgradnje ovog objekta, razvoj sela se uočavao u raznim drugim aspektima, te je tako 1873. godine završena zgrada nove škole a krajem devetnaestog veka dolazi do intenzivnijeg organizovanja različitih aspekata društvenog života stanovnika sela koje se ogleda u osnivanju različitih udruženja. Formiranje različitih kulturnih grupa i udruženja obeležilo je i početak dvadesetog veka i kroz njega se između ostalog može pratiti i razvoj samog sela. Odnosno, zajeno sa rastom broja stanovnika, rasla je i razvijala se i sama Kovačica, tako da je u periodu između Prvog i Drugog svetskog rata ona predstavljala središte sreza i nalazila se na značajnom železničkom pravcu (v. Milovanović 1935). Nakon Drugog svetskog rata naselje se intenzivno razvija i postaje središte istoimene opštine. Grade se novi objekti, poput nove osnovne škole, kasnije i objekta u kome se danas nalazi gimnazija, nove zgrade administracije, dom kulture itd. Industrijalizacija i razvoj naselja od šezdesetih godina XX

Ukratko o problematici grupnih identiteta Slovaka u Srbiji

U kontekstu analiza ove problematike mora se akceptovati osnovna činjenica vezana za različitosti postojećih nivoa identifikacije pripadnika slovačke nacionalne manjine koji žive u Republici Srbiji. Odnosno, iako posmatrano spolja, zajednica Slovaka u Srbiji deluje prilično jasno definisana pre svega lingvističkom komponentom iz koje se u presudnoj meri manifestuje i nacionalna, tj. iako je slovačka zajednica definisana i izdvojena u odnosu na ostale specifičnim elementima tzv. *tradicionalne (narodne) kulture* a u znatnoj meri i konfesionalnim identitetom, kolektivni identitet Slovaka u Srbiji nije jedinstven i sastoji se od čitavog niza unutrašnjih varijacija i svakako zavisi od širokog fundusa društvenih i političkih činilaca, kao i od konkretnog vremenskog i prostornog konteksta. U tom smislu, i nacionalni identitet Slovaka u Srbiji, kao najizraženiji i najvidljiviji oblik identiteta koji posmatrano spolja deluje kompaktno i jasno određen, zapravo sadrži čitav niz unutrašnjih slojeva, odnosno ne predstavlja koncizno određenu i definisanu monolitnu celinu, već u sebi obuhvata čitav niz elemenata koji se prožimaju u prvom redu sa lokalnim i regionalnim, ali i sa konfesionalnim oblicima identifikacije. U tom smislu, različiti kolektivni identiteti koji postoje kod pripadnika slovačke nacionalne zajednice u Srbiji, uostalom kao i svi grupni identiteti, predstavljaju promenljive kategorije. Odnosno, kolektivni identiteti kao nepostojane dinamične kategorije nisu singularni nego su neprestano izloženi procesima umnožavanja, ali i spajanja (v. Hall 2001), nastajući preko različitih antagonističkih diskursa i praksi koje se često međusobno prepliću i prelamaju (v. Eriksen 2004; takođe Smit 2010). Kao takvi, oni su često fluidni, odnosno “konjunkturni” (v. Clifford 1988, 10-11), zbog čega moraju da prolaze kroz neprekidne procese obnavljanja i utvrđivanja. Zbog toga, identitete treba uvek posmatrati kao pitanje identifikovanja, a identifikovanje uvek sadrži dijalošku podlogu (v. Bauman 1999).

Ovom prilikom će biti izostavljeno ukazivanje na političku i kulturnu istoriju zajednica Slovaka

veka koji je kulminirao tokom sedamdesetih godina, u izvesnom smislu je konsekventno doprineo i delimičnoj promeni demografske strukture budući da su se u Kovačicu postepeno doseljavali novi stanovnici pretežno srpske nacionalne pripadnosti. Nakon raspada SFRJ, tokom devedesetih godina i nakon 2000. godine, došlo je do gašenja brojnih državnih preduzeća i firmi, što se odrazilo i na životni standard većine stanovnika Kovačice. Od devedesetih a posebno u nekoliko poslednjih godina uočava se trend opadanja broja stanovnika koji je u određenoj meri uzrokovan i iseljavanjem žitelja naselja slovačke nacionalne pripadnosti u Slovačku, kao i u veće gradske centre. Ipak, ova tendencija generalno posmatrano nije preterano izražena. Opširnije informacije o istorijatu i razvoju Kovačice posebno u kontekstu različitih vidova kulturnog života i stvaralaštva, dostupne su na sajtu Zavoda za kulturu vojvođanskih Slovaka: <http://www.slovackizavod.org.rs/sr/kultura-i-sira-javnost/kulturna-mapa/mesta/707/1483> (Pristupljeno 26. 10. 2014.)

koji su se od sredine XVIII veka tokom nekoliko decenija i u nekoliko faza kolonizacije postepeno selili na prostore koji se nalaze južno od današnje Slovačke a time i na prostor današnje severne Srbije, odnosno Vojvodine.⁹ Ipak, treba istaći da su zajednice Slovaka koje su se naselile na različite prostore koje se označavaju zajedničkim terminom *Donja zemlja*,¹⁰ u novim sredinama (tzv. *enklavama*) u najvećoj meri zadržali osnovne elemente svoje materijalne i nematerijalne kulture koje su sa sobom doneli sa prostora sa kojih su se doselili, iako su postepeno prihvatili i pojedine elemente od stanovništva koje je živelo na prostorima na koje su se doselili (v. Botík 1980; 2007; 2011). U tom smislu, sa jedne strane se novopridošlo slovačko stanovništvo relativno dobro prilagođavalo novom okruženju i sredini, dok je sa druge, zadržalo i sačuvalo svoje specifične kulturne elemente koje je donelo sa sobom, pre svega jezik, običaje i nošnju (v. Bosić 1973). Upravo ovi elementi, i danas predstavljaju osnovne aspekte kojima se definišu pripadnici slovačke nacionalne manjine u Srbiji. U tom kontekstu, posebno treba ukazati na značaj ženske narodne nošnje koja se održala u pojedinim sredinama (u prvom redu u Kovačici i Padini) do danas, ali isključivo samo kod nekih žena starijih od sedamdeset godina.¹¹ Treba napomenuti da izuzev što je ženska slovačka *narodna* nošnja do pre nekoliko decenija praktično predstavljala neki oblik osnovnog etničkog markera kojima je istican identitet Slovaka u Jugoslaviji, odnosno Srbiji, ona je ujedno predstavljala i predstavlja spicifično

9 O ovoj tematici postoji izuzetno obimna stručna literatura (vidi Botík 2007, 179-195; 2011; Црњански 2007; Sirácky 1966; 1972; 1973; 1975; 1980; Gavrilović 1971; Kmet 1987.) i dr.

10 U početku je pojam *Donja zemlja* (*Dolná zem*) predstavljao geografsku odrednicu kojom se imenovao deo jugoistočne Mađarske da bi kasnije u okviru slovačke stručne literature ovaj termin dobio znatno šire značenje. Odnosno, pod njim je obuhvaćen celokupni kolonizatorski proces, tj. seobe Slovaka sa prostora Slovačke na jug, iz čega su proizašla brojna naselja (enklave) na prostoru Mađarske, Srbije (Vojvodine), Rumunije i u manjoj meri Hrvatske (Slavonije) a kasnije i Bugarske (v. Botík 2007). Sam pojam *Délvidék* (donji kraj), preuzet je iz mađarske istoriografije, gde se njime označavaju ugarske južne pokrajine (Slavonija i Vojvodina), dok se termin *Felvidék* (gornji kraj) koristi za označavanje današnje Slovačke (v. Dugački 2011, 54). Opširnije o problemima terminologije, tj. značenju ove odrednice, videti u Botík 2007 i 2011.

11 Nošnju u Kovačici oblače i pojedine pripadnice srednje ili mlađe generacije, ali isključivo u posebnim prilikama bitnim za lokalnu zajednicu. Odnosno, prilikom odlaska u crkvu tokom značajnijih verskih praznika, ili eventualno na svadbama i krštenjima. Takođe, nošnju nose i pripadnice folklornih ansambala prilikom nastupa. Inače folklorni anasambli su prilično popularni kako kod Slovaka u Kovačici, tako i kod Slovaka koji žive u drugim naseljima. Brojne manifestacije i festivali na kojima se susreću i često takmiče folklorne grupe predstavljaju događaje gde se reflektuje grupni (nacionalni) identitet Slovaka u Srbiji, ali na kojima se prožimaju i njihovi lokalni identiteti koji su često izraženi upravo kroz različitu nošnju.

obeležje kojim su se isticali i kojim se još uvek u određenim prilikama ističu različiti lokalni identiteti.¹²

U slovačkoj stručnoj literaturi, za pripadnike slovačke nacionalne manjine u Srbiji, kao i za ostale Slovake koji su se tokom osamnaestog i devetnaestog veka sa prostora koje zauzima današnja Slovačka preselili na prostore tzv. *Donje zemlje* najčešće se koristi zbirna odrednica *donjozemski Slovaci* (*dolnozemskí Slováci*). Ovaj termin zapravo treba shvatiti, kako je to zapazio slovački etnograf *Ján Botík*, kao neku vrstu konstrukta koji u sebi obuhvata više formi kolektivnih identiteta, odnosno bez obzira što se *donjozemski Slovaci* identifikuju zajedničkim etnonimom *Slovaci*, oni se dele na više osnovnih grupa prema tome u kojoj državi žive. U tom smislu se ispred osnovnog etnonima dodaje prefiks koji ukazuje na državu čiji su stanovnici i državljani, npr. za donjozemske Slovake koji žive na prostoru Mađarske koristi se pojam *mađarski Slovaci* ili *Slovaci u Mađarskoj*, za one koji žive u Rumuniji u upotrebi je odrednica *rumunski Slovaci*, ili *Slovaci u Rumuniji*, itd. (v. Botík 2007). Ovakva terminologija se izuzev u kontekstu slovačke stručne literature, takođe veoma često upotrebljava i u formi savremenih oblika identifikacije Slovaka iz konkretnih država. Odnosno, Slovaci koji žive na prostoru ovih zemalja se veoma često upravo identifikuju na ovakav način - dodajući etničkoj odrednici Slovak naziv koji asocira na državu u kojoj stanuju, tj. u kojoj su rođeni. U tom smislu, ovakav oblik identifikacije u savremenom kontekstu predstavlja konciznije definisanu formu u odnosu na pojam *donjozemski Slovaci* koji se često koristi paralelno a koji je bio upotrebljavan od naseljavanja Slovaka na različitim prostorima *Donje zemlje* do Prvog svetskog rata i to pre svega u kontekstu pojedinih političkih tendencija onovremenih predstavnika slovačkih intelektualnih elita koje su živjele na različitim prostorima *Donje zemlje* u okviru jedinstvenog političkog entiteta tj. u sklopu Austrougarske monarhije.¹³ Zapravo, naziv *Donja zemlja* i *donjozemski Slovaci*, kao i naziv *Gornja zemlja* i

12 O specifičnostima narodne nošnje Slovaka u Vojvodini, videti u Bosić 1987. O karakteristikama nošnje u Kovačici, opširnije u Bosić 1989.

13 O ranijem frekventnom korišćenju ovog termina u kontekstu kolektivne identifikacije Slovaka, značajne indicije pruža i naziv časopisa *Dolnozemský Slovák* (*Donjozemski Slovak*) koji je izlazio u Novom Sadu između oktobra 1902. i januara 1920. godine sa prekidom tokom trajanja Prvog svetskog rata. Ovaj mesečnik, čiji je vlasnik bio novosadski advokat i izdavač *Miloš Krno* a odgovorni urednik pravnik *L'udovít Mičátek*, predstavljao je zapravo vodeći društveno-politički časopis Slovaka na prostorima koje je obuhvatala *Donja zemlja*. Časopis je imao za cilj "da služi interesima i zbližavanju Slovaka u tzv. Donjoj zemlji u skladu sa narodnim potrebama" (cit. po Dugački 2011). U časopisu koji je izuzev sa prostora Banata, Bačke, Srema i Slavonije, imao saradnike i iz Nadlaka, Bekeščabe i drugih gradova i sela sa prostora Južne Ugarske, publikovani su prilozima koji su se ticali zemljoradnje i industrije, ali su u najvećoj meri objavljivane vesti iz tzv. *narodnog života*, ekonomije, kao i pisma čitalaca. Časopis se najviše bazirao na teme koje su

gornjozemski Slovaci koji se odnosi na Slovake na prostoru današnje Slovačke, pojavljuju se u izvorima još od XVIII veka i korišćeni su frekventno tokom celog devetnaestog veka (v. Divičanová 1996). U tom smislu, oblik identifikacije i grupnog identiteta koji se označava odrednicom *donjozemski Slovaci* prisutan je od perioda slovačkog naseljavanja prostora *Donje zemlje* i od samog početka je imao svojih specifičnih refleksija i korespondirao je sa drugim oblicima identifikacije pri čemu se posebno prožimao sa različitim lokalnim i eventualno regionalnim identitetima *donjozemskih Slovaka*. Međutim, postavlja se pitanje da li je i na koji način ovaj oblik grupnog identiteta mogao parirati verovatno daleko izraženijim lokalnim identitetima Slovaka koji su bili rasuti po širokom prostoru Južne Ugarske, odnosno u nekoliko desetina međusobno udaljenih lokacija koje su se nalazile na različitim prostorima koji su se međusobno razlikovali između ostalog i u etničkim sastavima njihovog neposrednog okruženja. *Anna Divičanová* koja je istraživala grupne identitete Slovaka u Bekeščabi u prošlosti, ukazala je kako je lokalni identitet bio daleko izraženiji oblik identifikacije nego što je to za bekeščabske Slovake predstavljala forma identifikacije njih kao donjozemskih Slovaka (v. Divičanová 2007). Međutim, sa druge strane postoje određeni izvori koji svedoče o pokušajima i inicijativi pojedinaca da još tokom druge polovine devetnaestog veka afirmišu donjozemске Slovake kao jedinstvenu teritorijalnu i etničku celinu (v. Botík 2011). U tom kontekstu treba sagledati i inicijativu koja je dovela do pokretanja časopisa *Dolnozemský Slovák* 1902. godine. Odnosno, onovremeni intelektualci okupljeni oko ovog lista svakako su Slovake naseljene na širokom prostoru *Donje zemlje* percipirali kao određeni oblik kolektiviteta te su se u tom pravcu i sami identifikovali kao *donjozemski Slovaci*. Ovaj oblik grupnog identiteta, iako je izgubio na značaju nakon Prvog svetskog rata, odnosno nakon raspada Austro-Ugarske monarhije i formiranja novih političkih entiteta, ipak postoji i u savremenom društvenom i kulturnom kontekstu, kako kod Slovaka u Srbiji, tako i kod Slovaka koji žive na prostoru Mađarske, Rumunije i Hrvatske. On je svakako bio bitan i u slovačkim zajednicama koje su živjele na prostoru Bugarske.¹⁴ U savremenom kontekstu, ovaj oblik identiteta u

bile vezane za različite aspekte kulturnog, društvenog i političkog života Slovaka na *Donjoj zemlji* sa ciljem njihovog zajedničkog delovanja u pravcu razvoja obrazovanja i borbe protiv mađarizacije (v. Dugački 2011; takođe Štefanko 2006). Opširnije o slovačkim novinama u periodu između dva svetska rata u kontekstu uticaja štampe na društveni, politički i kulturni život Slovaka u Kraljevini SHS i Kraljevini Jugoslaviji, videti u Čelovský, 2010, 260-268. i Dugački 2011.

14 Slovaci su se na prostor Bugarske naseljavali nakon 1878. a posebno od 1880. godine i to pretežno u Pleven, Mrtvicu (Poden), Vojvodovo, Brašljanicu i Gornju Mitropoliju. U ovom periodu u Bugarsku se preselilo oko 250 slovačkih porodica i prema podacima iz 1935. godine u Bugarskoj je ukupno živelo oko 1600 Slovaka. Između ostalog, u Bugarsku se krajem devetnaestog veka preselilo i 120 porodica iz Padine, kao i 75 porodica iz Kovačice. Slovačka

sebi zapravo obuhvata kolektivne identitete slovačkih zajednica u navedenim državama, ali ujedno korespondira i prožima se sa njima, ili čak može predstavljati alternativni oblik identifikacije prethodno navedenim. U tom pravcu treba sagledati i obnavljanje časopisa *Dolnozemský Slovák* 1996. godine koje je pokrenuto u saradnji nekoliko slovačkih institucija i pojedinaca iz tadašnje SRJ, Mađarske i Rumunije.¹⁵ Takođe, održavanje i osnivanje manifestacije *Dolnozemský jarmok* od 2008. godine, kao i potenciranje ovog oblika identifikacije u kontekstu slovačke literature, medija i kulturnog stvaralaštva, ukazuje da je ovaj oblik identiteta svakako prisutan, što je između ostalog u određenim formama uočljivo i na društvenim mrežama.¹⁶ Međutim, postavlja se pitanje koliko je ovaj oblik identiteta uočljiv u realnosti, odnosno da li se i u kojoj meri reflektuje u kontekstu identifikacije Slovaka koji danas žive na prostoru Rumunije, Srbije, Mađarske i Hrvatske. Na osnovu sondažnih istraživanja obavljenih tokom 2012. godine u Staroj Pazovi (v. Obšust 2012) i tokom terenskih istraživanja obavljenih u Kovačici 2013. godine, ni jedan od nekoliko desetina ispitanika nije ispoljio ovakav oblik identifikacije. Takođe, prilikom razgovora sa nekoliko desetina pripadnika slovačke nacionalne manjine u Srbiji koje sam obavio tokom predhodne tri godine, praktično nisam primetio ispoljavanje ovakvog oblika identifikacije.¹⁷ Suprotno tome, ovakvu formu identifikacije sam uočio kod pojedinih Slovaka koji su se iz Srbije preselili u Slovačku.¹⁸

zajednica na ovim prostorima opstala je do 50-tih godina dvadesetog veka kada se ogromna većina Slovaka vratila natrag u Slovačku. Opširnije u Botík 2007, 176-195 i Botík 2011.

15 Opširnije o razlozima i istorijatu vezanom za inicijativu obnavljanja časopisa videti u tekstu O. Štefanka "Dolnozemský Slovák ako pokus o zviditeľnenie slovenského dolnozemskeho priestoru," (v. Štefanko 2006).

16 U tom kontekstu posebno je interesantna facebook grupa koja nosi naziv: "Dolnozemskí Slováci" (vidi: <https://www.facebook.com/groups/dolnozemskislovaci> , pristupljeno 23. 6. 2014.)

17 Izuzev terenskih istraživanja na prostoru Kovačice i sondažnih istraživanja obavljenih u Staroj Pazovi, razgovori su tokom protekle tri godine obavljani i sa Slovacima iz Bačkog Petrovca, Kisača, Gložana, Kulpina, Pivnice, Aradca, Padine i Novog Sada.

18 Tako je npr. jedan muškarac koji godinama živi u Slovačkoj a sa kojim sam razgovarao pre nekoliko godina u Bačkom Petrovcu, istakao kako se u Slovačkoj uvek identifikuje kao "donjozemski slovak iz Vojvodine". Takođe, drugi sagovornik sa kojim sam pre nekoliko godina obavio nekoliko razgovora u Bratislavi u kojoj stanuje praktično dve decenije a koji se u Slovačku doselio devedesetih godina iz jednog sremskog sela, istakao je kako uvek za sebe kaže da je "Slovak sa Donje zemlje", odnosno "iz Srbije" i kako mu je ovaj "oblik identifikacije izuzetno bitan". Iako je u ovom pravcu s obzirom na odsustvo bilo kakvih analiza praktično nemoguće iznositi zaključke, ova dva primera pružaju indicije da pojedine osobe slovačke nacionalne pripadnosti koje su iz Srbije migrirale u Slovačku tokom proteklih decenija, imaju naglašen ovakav oblik identifikovanja koji može biti uzrokovan kako njihovim ličnim afinitetima tako i kompleksnim setom konstelacija njihovog novog okruženja u kome žive i rade.

Na osnovu dosadašnjih istraživanja ove problematike kao i na osnovu svega prethodno navedenog, može se konstatovati da je forma nekakvog zajedničkog slovačkog donjozemskog identiteta počela da se konstruiše već u prvim decenijama nakon doseljavanja Slovaka na prostore *Donje zemlje*. Svakako, ona se prvenstveno konstruisala od strane izuzetno male grupe obrazovanijeg sloja stanovništva i kao takva je imala izrazito limitirani okvir pri čemu, za većinu slovačkog seoskog donjozemskog stanovništva koje se praktično u celini bavilo poljoprivredom i stočarstvom, ovaj oblik identifikacije ili uopšte nije postojao ili je bio u potpunosti marginalan u odnosu na lokalne i konfesionalne oblik identifikovanja. Odnosno, iako postoje zajednički elementi koji spajaju brojne slovačke enklave koje su tokom procesa kolonizacije od druge polovine XVIII i tokom XIX veka formirane na prostoru *Donje zemlje*, izuzetno je teško zajednicu Slovaka na ovom prostoru posmatrati kao monolitnu, celovitu i izdvojenu, čak i dok se ona nalazila u sklopu jednog političkog subjekta, odnosno do 1918. godine. Nakon ovog perioda, odnosno posle raspada Austro-Ugarske i činjenice da se slovačko stanovništvo, kako na prostoru koji danas zauzima Slovačka tako i na različitim prostorima *Donje zemlje*, našlo u sastavu različitih država i da je u skladu sa novim političkim, društvenim i kulturnim konstelacijama krenulo u sopstvenim pravcima razvoja, o nekakvom jasno definisanom slovačkom donjozemskom kolektivitetu nakon 1918. godine je iluzorno govoriti. Ipak sa druge strane, *Donja zemlja* u teritorijalnom smislu kao poseban prostor u odnosu na tzv. *Gornju zemlju*, odnosno današnji prostor Slovačke, od početka se u literaturi definisala i percipirala kao posebna jedinica, odnosno kao jedinstvena prostorna celina sa nizom unutrašnjih potkategorija međusobno povezanih raznim zajedničkim segmentima. Kao takva, u kontekstu proučavanja Slovaka naseljenih na prostoru koji se pod nju podvodi, odnosno u kontekstu slovačke stručne literature, uvek je shvatana kao izdvojena celina te se indirektno upravo i na taj način doprinosilo konstruisanju percepcije o *donjozemskim Slovacima* kao posebnoj i specifičnoj, iako ne svakako, jedinstvenoj i monolitnoj celini. Brojni istraživači koji su se bavili i koji se bave različitim aspektima zajednica *donjozemskih Slovaka* su u tom kontekstu isticali kako se oni moraju analizirati kao celina kako bi se na osnovu toga sagledale unutrašnje specifičnosti konkretnih zajednica na određenim lokacijama. Prema mišljenju praktično svih autora koji su se bavili ovom tematikom, prostor tzv. *Donje zemlje* na kojem su se tokom druge polovine XVIII i tokom XIX veka formirale mnogobrojne međusobno udaljene slovačke enklave koje su bile grupisane u tri veće zone (oko Bekeščabe, oko Arada u rumunskom delu Banata i na prostoru današnje AP Vojvodine) i u kojima je krajem XIX veka živelo oko 140 hiljada slovačkih kolonista (v. Sirácky 1975), predstavljao je do 1918. godine izdvojeni prostor od teritorije tzv. *Gornje zemlje* tj.

današnje Slovačke. Svakako, od početka se uvažavala činjenica da je prostor *Donje zemlje* zapravo sastavljen od niza zasebnih lokacija ili grupa lokacija od kojih je svaka imala sopstvene specifičnosti, ali koje su se sve zajedno odlikovale nizom zajedničkih elemenata. Na ovu činjenicu je ukazao i jedan od najznačajnijih autora koji je proučavao istoriju i kulturnu istoriju slovačkih zajednica na prostorima *Donje zemlje*, istoričar *Ján Sirácky*. On je istakao kako se naročito u periodu pre 1918. godine, *Donja zemlja* mora posmatrati kao celina budući da je samo na takav način moguće proučavati zajedničke kao i specifične pojedinačne elemente konkretnih slovačkih zajednica koje su živeli na različitim lokacijama južne Ugarske (v. *Sirácky* 1980). Na prostor *Donje zemlje* kao na specifičan oblik jedinstvene kulturne oblasti, svakako sa posebnim osobenostima različitih prostora i mikrolokacija unutar nje, ukazao je i slovački etnolog *J. Botík* u kontekstu svojih etnoloških proučavanja (v. *Botík* 2011).

Krucijalan kohezioni faktor koji je povezivao Slovake naseljene na *Donjoj zemlji* kao izdvojen skup zajednica u odnosu na Slovake koji su ostali da žive na “matičnoj” teritoriji *Gornje zemlje*, odnosno na prostoru koji zauzima današnja Slovačka, predstavlja njihov dominantan konfesionalni identitet. Odnosno, izuzev brojnih zajedničkih elemenata materijalne kulture koje su se uočavali u različitim segmentima svakodnevnog života *donjozemskih Slovaka* na prostoru brojnih enklava (v. *Botík* 1980; 2007), kao bitan zajednički kohezioni element isticao se i dominantan oblik njihovog konfesionalnog identiteta koji je kod većine *donjozemskih Slovaka* bio i još uvek je evagelistički, tj. luteranski.¹⁹ Upravo je verski aspekt u velikoj meri uticao na opstanak brojnih slovačkih zajednica na prostoru *Donje zemlje*, kao i na specifičan oblik njihovog kulturnog razvoja u ovim sredinama. Luteranski konfesionalni identitet *donjozemskih Slovaka* je u sebi sadržao osobeni oblik bogoslužjenja u kontekstu crkvenih knjiga odnosno jezika na kome su one bile napisane. Odnosno, jezik *Kralicke biblije*, odnosno tzv. *biblijski češki* koji je upotrebljavan u kontekstu bogoslužjenja i koji su slovački donjozemski luterani koristili još na prostorima sa kojih su se doselili, predstavljao je bitan zajednički specifikum dominantne većine Slovaka koji su živeli na prostoru Južne Ugarske.²⁰ Svakako, *biblijski češki* nije predstavljao maternji jezik slovačkih kolonista koji su naseljavali na prostorima Južne Ugarske, već su ga oni u potpunosti vremenom prisvojili tako da je on postao njihov liturgijski, pisani,

19 Praktično izuzev dela stanovnika Bekeščabe i polovine stanovnika sela Selenča u Srbiji koji su rimokatoličke veroispovesti, svi *donjozemski Slovaci* su bili i još uvek su većinom luteranske veroispovesti. Opširnije u *Botík* 2011, 33 i dalje.

20 Tzv. *biblijski češki*, izvorno je nastao u XVI veku i na njemu je napisana tzv. *Kralicka biblija*. Njen prevod načinjen je iz izvornih jezika (jevrejskog, grčkog i armejskog) a ne iz latinske *Vulgate*.

kao i obredni jezik koji je ostao u upotrebi na prostoru slovačkih enklava daleko duže nego na prostoru Slovačke, odnosno dugo nakon Šturove kodifikacije slovačkog književnog jezika. O ogromnom uticaju koju je imao tzv. *biblijski češki*, svedoči i činjenica da i danas starije osobe koje su aktivni vernici *Slovačke evangeličke a.v. crkve u Srbiji*, odlično znaju tekstove crkvenih pesama iz crkvene pesmarice (*Kancional; Tranoscia; spevník Juraja Tranovského Cithara*) koje su kao i tzv. *Kralicka biblija* pisani ovim jezikom. Vežanost za staru pesmaricu (*spevník*) uočena je praktično kod svih ispitanika starijih od sedamdeset godina u Kovačici kod kojih je konstatovan naglašen verski identitet. Poznavanje tekstova iz starog kancionala proističe iz činjenice što je ona bila u upotrebi u crkvenom bogoslužju kod Slovaka luteranske veroispovesti u Srbiji čak do 1996/97. godine, odnosno do uvođenja nove zbirke crkvenih pesama sa tekstovima na slovačkom jeziku. *Kralicka biblija* je izašla iz zvanične upotrebe pre nekoliko decenija i takođe je potisnuta slovačkim prevodom, ali je kod Slovaka u Vojvodini korišćena duže nego u Slovačkoj. Ona je u kontekstu života pojedinaca u slovačkim enklavama imala posebnu dimenziju u prošlosti na šta su ukazali brojni autori. Odnosno, *Kralicka biblija* i *Tranoscus (Cithara sanctorum od Juraja Tranovského)* predstavljali su predmete koji su sa posebnim poštovanjem čuvani praktično u svakom domu slovačkih luterana na *Donjoj zemlji* u prošlosti a često i jedine predmete koji su oni poneli sa sobom sa prostora na kojima su živeli pre kolonizacije, tj. pre naseljavanja *Donje zemlje*. Pomenute knjige su se tokom prošlosti u većini porodica izuzetno čuvale, bile su presvučene kožom i održavane, često su ukrašavane, iznova vezivane i kao takve prenosile su se sa generacije na generaciju. Na brojnim primercima *Kralicke biblije* i pesmarice, kao i na primercima drugih crkvenih knjiga poput *Funebrala* ili *Pašia*, često su na koricama od kože stilizovanim slovima upisivana imena njihovih vlasnika. Prilikom terenskih istraživanja u Kovačici, stariji sagovornici su mi rado i ponosno pokazivali primerke ovih knjiga koje su nasledili od svojih predaka. U njima su često ispisivana i porodična stabla, odnosno datumi rođenja, krštenja kao i smrti nekih od njihovih predaka. Ovakva tendencija ispisivanja bitnih datuma, porodičnih stabala, govora sa sahrana i krštenja i drugog u crkvene knjige vernika koje su korišćene praktično svakodnevno, bila je prisutna i uočljiva je na čitavom prostoru *Donje zemlje* (v. Botík 2011). U tom kontekstu brojni primerci ovih knjiga i danas predstavljaju izuzetno bitne predmete u životu Slovaka u Kovačici, dok su oni ranije praktično predstavljali porodične relikvije u kojima su se nalazile upisane porodične istorije i genealogije. U kontekstu zajednice kao celine, one su imale funkciju simbola njenog verskog, ali i nacionalnog identiteta. Istraživači koji su se bavili različitim aspektima problematike istorije i kulture donjozemskih Slovaka, isticali su značaj *biblijskog češkog*, napominjući kako je on u slovačkim sredinama na *Donjoj*

zemlji postepeno “slovakiziran” i da je izuzev sakralne, vremenom stekao i profanu dimenziju i realnu upotrebu. Taj proces “slovakizacije” *biblijskog češkog* se u izvesnom smislu uz različite lokalne varijacije primećivao kako u promenama u kontekstu leksike, tako i u pravcu njegovog izgovora, dok su u identitetskom smislu, pojedini donjozemski autori u prošlosti *biblijski češki* čak nazivali *slovačkim jezikom* ili *biblijskim slovačkim* (v. Botík 2011). Navodeći čitav niz lokalnih običaja kroz koje se reflektuje značaj koji je verski identitet imao za različite slovačke zajednice na prostorima *Donje zemlje* u prošlosti (v. Krekovičova 2000), značaj ovih knjiga ogleda se i u kontekstu lične pobožnosti pojedinaca kako u svakodnevnim molitvama, tako i kroz molitve vezane za izlečenje od bolesti, za prinos, letinu, rod, protiv grada i vremenskih nepogoda, itd. (v. Botík 2011).

Verski identitet je kod *donjozemskih Slovaka* u prošlosti predstavljao i značajan faktor u pravcu formiranja lokalnih identiteta i ujedno je imao ulogu kohezionog elementa u novoj zajednici za Slovake koji su se na konkretne lokacije doseljavali iz različitih delova tzv. *Gornje zemlje*.²¹ Odnosno, konfesionalni luteranski identitet, u skladu sa njegovim idejnim premisama, uticao je i na razvoj obrazovanja slovačkih donjozemskih zajednica što se reflektovalo time da su po pravilu u novoformiranim slovačkim naseljima odmah po doseljavanju slovačkih kolonista uz parohijske domove i crkve, građene i crkvene škole što je konsekventno doprinosilo visokom stepenu pismenosti članova zajednica. Iako su slovački doseljenici u novim sredinama stvarali crkvenu organizaciju po ustaljenim modelima kakvi su postojali na prostorima sa kojih su se doselili, konfesionalni identitet u novim sredinama je imao naglašeniju etničku, odnosno nacionalnu dimenziju i kao takav predstavljao je izuzetno važan činilac novostvorenih zajednica koji je održavao njihovu kompaktnost u narednim decenijama i vekovima. U tom kontekstu, kako je to primetila slovačka etnološkinja *Eva Krekovičova*, evangelička crkva je - zahvaljujući tome što je na prostorima *Donje zemlje* uspostavila *biblijski češki* kao liturgijski i pisani jezik koji se izučavao u školama - odigrala ključnu ulogu u opstanku slovačkog jezika, slovačkog oblika identifikacije i čitavog niza različitih slovačkih kulturnih elemenata na ovim prostorima (v. Krekovičova 2000). Odnosno, uspostavljena crkvena organizacija na prostoru *Donje zemlje* koja je na konkretnim lokacijama delovala u formi crkvenih opština - zborova (*cirkevný zbor*) sa parohijalnim većima tj. *prezbiterijumima*, imala je ključnu ulogu u opštem razvoju zajednica, posebno u sferi obrazovanja, ali je praktično bila ključna i za sve ostale aspekte života pojedinaca u okviru zajednice, kao i za samu zajednicu kao celinu. Uspostavljena na ovakav način, evangelička vera je

21 Treba napomenuti da se veliki deo slovačkog stanovništva iseljavao iz svojih dotadašnjih sredina i naseljavao prostore *Donje zemlje* ne samo zbog primarnih socijalnih razloga nego i zbog činjenice što su se nalazili pod pritiscima rekatolizacije, odnosno kontrareformacije.

veoma brzo nakon doseljavanja slovačkih kolonista u nove sredine zapravo postala ključni deo njihovih individualnih i grupnih identiteta, tj. osnovni kohezioni faktor koji je između ostalog u određenoj meri imao i funkciju nosioca “moralnih zakona”, kao i “tradicionalnog prava”, unutar zajednica. Uzimajući u obzir ovakvu ulogu evangeličke crkve na razvoj i samoidentifikaciju dominantne većine *donjozemskih Slovaka*, pojedini autori kao što je *Martin Kmet* su prilično argumentovano istakli da donjozemске Slovake evangeličke konfesionalne pripadnosti treba percipirati kao “etnokonfesionalan fenomen” (v. Kmet’ 2010).

Kada se radi konkretno o Slovacima koji žive na prostoru Srbije, za njih se najčešće koristi termin *vojvođanski Slovaci* (*vojvodinski Slováci*), ili Slovaci u srpskoj Vojvodini, dok se samo povremeno koristi termin *srpski Slovaci*, tj. Slovaci u Srbiji (Botík 2007, 195). Odrednica *vojvođanski Slovaci*, ili *Slovaci u Vojvodini* je najčešće upotrebljavana još tokom postojanja SFRJ, kada je povremeno korišćen i naziv *jugoslovenski Slovaci*.²² Inače, termin *vojvođanski Slovaci* je izvorno nastao prvenstveno zbog činjenice što su sva sela koja su osnovana od strane slovačkih doseljenika, kao i sela u koja su se slovački kolonisti doselili, zapravo nalaze na prostoru koji danas zauzima AP Vojvodina, odnosno na prostoru koje je nekada predstavljao teritoriju *Srpskog vojvodstva*. U tom kontekstu, pojedine institucije Slovaka u Srbiji, danas najčešće nose prefiks *vojvođanski* ili u svom nazivu sadrže ime pokrajine. Takođe se i u stručnoj istorijskoj i etnološkoj literaturi na srpskom jeziku koja je bila usmerena na istraživanje Slovaka u Srbiji daleko najviše koristio i koristi upravo termin *vojvođanski Slovaci*. Svojevrsno potenciranje ovog termina koje je prilično doprineo da se on ujedno postepeno konstruiše i kao oblik identifikacije, posebno je bilo intenzivno tokom postojanja SFRJ a ta praksa se nastavila i u kasnijem periodu, odnosno postoji i u savremenom kontekstu.²³

Na osnovu mojih dosadašnjih istraživanja savremenih oblika identifikacije Slovaka u Srbiji, moguće je konstatovati da se pojedini pripadnici ove nacionalne manjine izjašnjavaju kao *vojvođanski Slovaci*, odnosno kao *Slovaci iz Vojvodine*.²⁴ Iako ovaj oblik identifikacije u datoj formi nije izražen,

22 Takođe je za Slovake na prostoru Jugoslavije koji su živeli na prostoru Slavonije ranije povremeno korišćen naziv *slavonski Slovaci*, odnosno *Slovaci u hrvatskoj Slavoniji*, dok se danas za retke preostale Slovake u ovoj državi koji nisu asimilovani, ustalio termin *hrvatski Slovaci*, odnosno *Slovaci u Hrvatskoj* (v. Botík 2007).

23 Ova tendencija se, između ostalog, uočava i u imenovanju pojedinih novoformiranih kulturnih institucija Slovaka u Srbiji poput npr. “Slovačkog vojvođanskog pozorišta” koje je osnovano 2003. godine u Bačkom Petrovcu ili “Zavoda za kulturu vojvođanskih Slovaka”, koji je 2008. godine osnovan u Novom Sadu.

24 Dok se u Staroj Pazovi jedna osoba decidno izjasnila na ovakav način, u Kovačici je ovaj oblik identifikacije ispoljilo tri osobe (dva ispitanika i jedna ispitanica) starosti između 25 i 40. godina. Pored toga, jedan muškarac iz Bačkog Petrovca sa kojim je obavljen razgovor tokom 2012. godine, takođe se deklarirao kao “vojvođanski Slovak”.

čak predstavlja praktično marginalnu pojavu, izuzetno je bitno napomenuti da je kod dominantne većine ispitanika uvek pored nacionalnog bio naglašen i regionalni identitet (*Sremac, Banaćanin, Vojvođanin*) koji se prožimao i dopunjavao sa njihovim nacionalnim (slovačkim), kao i sa lokalnim oblikom identifikacije (*Kovačićanin, Staropazovčanin* i dr.). Kod svih sagovornika u Kovačici, Staroj Pazovi, kao i na drugim lokacijama, pojam *vojvođanski* je označavao skoro po pravilu regionalni aspekt identiteta u smislu teritorijalne odrednice i najčešće je išao uz uži regionalni oblik identifikacije (*Banaćanin, Sremac*). U tom smislu izuzev u jednom slučaju on nije sadržao nikakvu vrednosnu konotaciju.²⁵ Sa druge strane, interesantno je što je uži nivo regionalne identifikacije (pre svega slovačkih Banaćana tj. slovačkih stanovnika Kovačice u odnosu na Slovake iz Bačke i Srema, kao i slovačkih Sremaca u odnosu na slovačke Bačvane) kod većine sagovornika kako u Kovačici tako i na drugim lokacijama kod pojedinih sagovornika bio praćen određenim generalizacijama. Generalizacije i stereotipi su ipak bili najizraženiji u kontekstu lokalnih identiteta, odnosno posebno su bili uočljivi u izražavanju lokalnih oblika identifikacije.²⁶

25 Samo jedan ispitanik sa kojim je razgovarano tokom 2012. godine koji se deklarirao kao "Vojvođanin, vojvođanski Slovak" je ističući svoj "vojvođanski identitet" ispred slovačkog nacionalnog i lokalnog koji su takođe kod njega bili prilično izraženi, isticao distinkciju između "Vojvođana" u odnosu na ostale stanovnike Srbije. Odnosno, njegov regionalni vojvođanski identitet bio je postavljen u antagonističku i vrednosno dijametralnu suprotnu poziciju u odnosu na srpski nacionalni identitet što se prvenstveno reflektovalo njegovim dogmatskim političkim stavovima o potrebi proglašenja "nezavisnosti Vojvodine", odnosno njenog odvajanja od ostatka Srbije. Interesantno je da je kod ovog ispitanika bio prilično izražen i lokalni identitet njega kao "vojvođanskog Slovaka iz Bačkog Petrovca" koji je takođe u određenoj meri bio istican kao daleko vredniji u odnosu na Slovake iz drugih sela, pre svega u odnosu na one iz Kovačice i Stare Pazove o kojima je sagovornik isticao niz negativnih generalizacija.

26 Uzimajući u obzir dosadašnji limitirani okvir istraživanja ove tematike, odnosno činjenicu da su terenska istraživanja identifikacijskih odnosa urađena samo u Kovačici i u daleko manjem obimu u Staroj Pazovi, ovom prilikom se može samo konstatovati da je uočeno da su pojedini sagovornici iz Kovačice isticali pored lokalnog svoj regionalni "banatski" identitet upravo u kontekstu distinkcije u odnosu na u prvom redu Slovake u Bačkoj i u nešto manjoj meri Slovake u Sremu. Ipak, oni su najveću distinkciju ispoljavali u odnosu na susedno slovačko selo Padinu na šta će detaljnije biti ukazano kasnije u delu teksta o identifikacijskim odnosima stanovništva u Kovačici. Prilikom istraživanja obavljenih u Staroj Pazovi, skoro kod svih sagovornika je uočen naglašen lokalni identitet, kao i oblik identifikacije njih kao "Sremaca". Kod većine sagovornika je bilo prisutno i mišljenje da su Slovaci u Staroj Pazovi "najtolerantniji" od svih Slovaka u Srbiji što po njima izuzev pozitivnih ima i negativne strane a to je da su najpodložniji asimilaciji (v. Obšust 2012). Na osnovu razgovora sa pojedinim Slovacima iz Bačkog Petrovca uočena je njihova vrednosna distinkcija u odnosu na Slovake koji žive u drugim selima, ali uopšte nije bio izražen uži regionalni oblik identifikacije njih kao Bačvana iako je suprotno tome vojvođanski nivo identifikacije bio prilično istaknut. Predhodno navedeni podaci s obzirom na izuzetno mali broj sagovornika sa kojima je razgovarano van Kovačice, ne moraju oslikavati opštu sliku,

Nacionalni identitet Slovaka u Srbiji generalno posmatrano predstavlja najznačajniji oblik identifikacije u kontekstu naglašavanja zajedništva i kolektiviteta pripadnika ove nacionalne manjine. U tom smislu, manifestacije nacionalnog identiteta Slovaka u Srbiji su na opštem nivou prilično uočljive. Međutim, dok je većina sagovornika u Kovačici naglasila kako im je ovaj oblik identifikacije prilično bitan, u Staroj Pazovi ovaj oblik identifikovanja nije bio preterano naglašen.²⁷ Ipak, generalni utisak je da etnicitet kod većine Slovaka u Srbiji, posebno kod onih koji žive na lokacijama gde Slovaci predstavljaju relativnu ili apsolutnu većinu, predstavlja izuzetno bitan a najčešće i primarni nivo identifikacije.²⁸ Sa druge strane, u većim sredinama poput Stare Pazove koja beleži konstantan demografski rast zbog uočljivog migracionog salda koji ujedno uzrokuje i relativno brzu promenu etničkog sastava naselja, slovačka zajednica je podložnija asimilaciji i ovaj nivo identifikacije nije toliko izražen.²⁹ Na održavanje nacionalnog identiteta Slovaka u Srbiji, u značajnoj meri utiče i izuzetno bogat društveni i kulturni život ove nacionalne manjine koji se reflektuje u čitavom nizu različitih praksi. Pored toga, prilična postojanost slovačkih zajednica na većini lokacija na kojoj pripadnici ove nacionalne manjine žive vezana je i za njihov konfesionalni identitet, kao i za čitav niz drugih faktora poput npr. prilično intenzivnih kontakata Slovaka u Srbiji sa Slovacima u Slovačkoj koji odnosno moraju se uzeti sa priličnom dozom rezerve.

27 Tako je od dvanaest sagovornika slovačke nacionalne pripadnosti sa kojima je razgovarano u Staroj Pazovi prilikom istraživanja obavljenih tokom maja 2012. godine, nekoliko sagovornika isticalo kako “ne razumeju naglašeni slovački nacionalizam” isto kao što ne razumeju ni “naglašeni srpski nacionalizam”, pri čemu su isticali kako prvi nastaje kao reakcija na drugi i to posebno u lokalnom kontekstu. Međutim, nekoliko Staropazovčana koji su inače imali naglašen lokalni i uži regionalni (sremski) oblik identifikacije istakli su kako im je on bitniji od njihovog (slovačkog) nacionalnog identiteta. Iako su se svi izjasnili kao Slovaci, sama forma ovog oblika identifikovanja je kod ispitanika varirala. Tako se jedan ispitanik izjasnio kao “Slovak iz Vojvodine” (v. napomenu br. 24), jedan ispitanik kao “Slovak iz Srbije”, dok su se preostali sagovornici identifikovali kao “Slovaci” uz napomenu da sebe isto tako smatraju državljanima, odnosno stanovnicima Srbije. Navodeći ovo poslednje, oni su isticali razliku njih u odnosu na Slovake u Slovačkoj prvenstveno u smislu “različitog mentaliteta” (v. Obšust 2012).

28 Ovakvu tezu potvrđuju i stavovi većine ispitanika iz Kovačice, kao i najvećeg broja Slovaka koji žive u drugim selima sa kojima su u proteklih pet godina obavljani razgovori. Jedini izuzetak u tom kontekstu predstavlja Stara Pazova i u određenoj meri možda Novi Sad koji predstavlja sredinu sa specifičnom slovačkom zajednicom formiranom migracijom Slovaka sa različitih lokacija. Ipak u kontekstu Novog Sada s obzirom na nedovoljan broj podataka, neće biti iznošeni bilo kakvi zaključci.

29 U tom kontekstu osobe čiji je bračni partner srpske nacionalne ili neke druge nacionalne pripadnosti, kao i osobe iz mešovityh brakova u ovim sredinama najčešće nemaju izražen ovakav oblik identifikacije ili se on reflektuje samo u određenim situacijama. Svakako, suprotno tome, kod nekih pojedinaca koji žive u ovim sredinama, njihov nacionalni identitet predstavlja primarnu formu identifikovanja.

su se posebno pojačali u protekle dve decenije. Takođe, kompaktnost zajednica u pojedinim pretežno slovačkim selima uslovljen je sa još uvek relativno visokim procentom endogamije koji npr. u Staroj Pazovi ili u većini drugih etnički mešovitim sredina uopšte nije izražen, iako je predstavljao izuzetno uočljivu tendenciju među slovačkim žiteljima ovih naselja do 60-tih godina XX veka.³⁰ Odnosno, dok se u pojedinim selima i danas uočava prilično visok stepen endogenosti, u drugim pretežno mešovitim sredinama u kojima Slovaci ne predstavljaju apsolutnu ili relativnu većinu, prilično je naglašena egzogenost slovačkog dela stanovništva. Posmatrano iz današnje perspektive, jasno je da je upravo visok stepen endogamije u različitim sredinama u kojoj su živeli Slovaci na prostoru *Donje zemlje* a koji je bio izuzetno naglašen do prvih decenija XX veka, u najvećoj meri doprineo opstanku većine ovih zajednica do danas.

Osnovnu karakteristiku različitih zajednica *donjozemskih Slovaka* u prošlosti koja je i danas izuzetno izražena među Slovacima u Srbiji, predstavlja “vezanost za zemlju”. Odnosno, sve zajednice Slovaka koje su živele na različitim lokacijama prostora koji se označava kao *Donja Zemlja*, praktično su od doseljavanja na nove prostore bile izuzetno vezane za obradivu zemlju koja je zapravo predstavljala okosnicu njihovog načina privređivanja s obzirom da su se skoro svi članovi zajednica bavili različitim formama poljoprivredne proizvodnje. Od dolaska u nove sredine, slovački kolonisti su imali izuzetno naglašenju težnju ka sticanju što veće površine obradive zemlje te je u tom kontekstu ova tendencija imala od početka naglašenu socijalnu dimenziju i konsekvantno je uzrokovala socijalne diferencijacije unutar konkretnih donjozemskih slovačkih zajednica koje su uticale na čitav niz segmenata svakodnevnog života pojedinaca. *J. Botík* je pravilno ukazao kako je slobodna obradiva zemlja zapravo predstavljala “magnet” zbog kojeg su se kolonisti naseljavali na prostor *Donje zemlje* i da je težnja ka sticanju zemlje koja je bila prisutna u slovačkim zajednicama na ovim prostorima postala centralni motiv svakog istoričara, publiciste, pesnika i slikara koji su ostavili svedočanstva o različitim zajednicama *donjozemskih Slovaka*. U tom kontekstu, *J. Botík* ukazuje na zapise koje je ostavio *Andrej Mráz* koji je u svom eseju o vojvođanskim Slovacima napisao, “da ne samo da su oni (*Slovaci*) težili za ondašnjom zemljom već su oni ovu zemlju prisvojili. Dok im je u prvoj generaciji nakon doseljavanja ona bila tuđa, postepeno su srasli sa njom i urali u nju. Duboko” (cit. po *Botík* 2011, 28, *kurziv moj*). Upravo ovakva percepcija zemlje i obradive površine koja je uostalom i bila uzrok primarnog doseljavanja na prostore *Donje zemlje* za Slovake je predstavljala krucijalni element

30 O pojedinim ranijim karakteristikama i promenama u kontekstu sklapanja brakova kod Slovaka u Staroj Pazovi i drugim naseljima u istočnom Sremu videti u Mladenović 1973. O pojedinima aspektima vezanim za etnodemografske karakteristike bracnosti Slovaka u Srbiji do 2006. godine, videti u Ивков и др. 2006.

koji je određivao njihove privatne živote unutar zajednice u prošlosti, ali koji se manifestuje u čitavom korpusu refleksija među Slovacima u Srbiji i danas. Tu privrženost obradivoj zemlji i vezanosti za nju, kako je primetio *J. Botík*, upravo najbolje opisuje *Andrej Mráz* u pomenutom eseju: “Naš čovek je želeo da ova zemlja pripada njemu. Ne znam da li je ovu sklonost doneo sa sobom iz stare domovine, ali težnja za zemljom je postala centralni osećaj donjozemskih Slovaka. Ova težnja je formirala njihove interese, zbog nje su se ženili i udavali, za zemlju su rintali i zbog nje su zapostavljali ostale životne potrebe” (cit. po Botík 2011, 28). Ovakva vezanost za zemlju na koju je ukazao *A. Mráz*, vidljiva je u određenom smislu čak i u savremenom kontekstu, iako svakako ona nije ni izbliza naglašena kao nekada. U Padini a posebno u Kovačici, vezanost za zemlju je imala posebnu dimenziju iz koje su proizilazile značajne socijalne diferencijacije među njenim stanovnicima u prošlosti a koje su se između ostalog reflektovale čitavim setom posledica i refleksija. Vezanost sa zemljom, koja je toliko bila naglašena među žiteljima Kovačice, ali i među stanovnicima praktično svih slovačkih enklava na *Donjoj zemlji* tokom prošlosti, zapravo predstavljala osnovni činilac koji je uslovljavao svakodnevicu pojedinaca, tj. pripadnika različitih slovačkih zajednica.³¹

Kada je reč o savremenim refleksijama verskog identiteta Slovaka u Srbiji, kao što je već napomenuto, većina pripadnika slovačke nacionalne manjine u Srbiji su protestanti luterani, odnosno pripadnici Slovačke evangelističke crkve augzburške veroispovesti (Raković 2010, 376-377).³² Zapravo, ukoliko se izuzeme deo stanovnika u bačkom selu Selenča koji su pripadnici rimokatoličke konfesije, kao i određeni broj Slovaka koji pripadaju različitim neoproteštantskim zajednicama, dominantna većina Slovaka koji žive u Srbiji je još od doseljavanja na ove prostore imala naglašen luteranski konfesionalni identitet. Dok je u prošlosti verski identitet pored lokalnog zapravo predstavljao primarni nivo identifikacije pojedinaca sa zajednicom, danas on ima daleko manje naglašenu funkciju, iako i dalje predstavlja bitnu formu identifikacije posebno kod starijih pripadnika i pripadnica slovačke nacionalne manjine u Srbiji. U tom kontekstu, *Slovačka evangelička a.v. crkva u Srbiji*, predstavlja bitan institucionalni nosilac koji u mnogome aktivno utiče na očuvanje nacionalnog identiteta slovačke zajednice u Srbiji.³³ Svakako, značaj i slojevitost luteranskog konfesionalnog

31 Detaljnije u Botík 2011.

32 Povremeno se za ovu tradicionalnu versku zajednicu (crkvu) umesto pojma “evanegelička” koristi termin “evangelistička”, što je u suštini pogrešno s obzirom da je zvanični naziv ove tradicionalne verske zajednice “Slovačka evangelička a.v. crkva u Srbiji”.

33 Treba napomenuti da *Slovačka evangelička a.v. crkva u Srbiji* na prostoru Srbije u savremenom kontekstu zapravo ima specifičan oblik neke forme slovačke nacionalne crkve s obzirom da se u svim crkvenim opštinama bogoslužnja

identiteta je sa današnje pozicije izuzetno teško sagledati. Odnosno, postavlja se pitanje za koliko Slovaka u Srbiji luteranska konfesija predstavlja isključivo identitetsku formu koja koegzistira i proističe iz njihovog nacionalnog identiteta a za koliko pripadnika ove zajednice luterizam ima daleko veći značaj koji se reflektuje pre svega u kontekstu lične religioznosti pojedinaca. Na osnovu dosadašnjih ograničenih istraživanja savremenih manifestacija konfesionalnog identiteta među Slovacima u Srbiji, uočava se da je ovaj oblik grupnog identiteta daleko naglašeniji među pripadnicima slovačke nacionalne manjine u starijoj životnoj dobi, iako je prilično prisutan i kod mlađih osoba što se između ostalog reflektuje nizom manifestacija i aktivnosti koje *Slovačka evangelička a.v. crkva u Srbiji* organizuje za decu i omladinu kroz mrežu svojih crkvenih opština u brojnim selima u kojima žive Slovaci. Dok je među ispitanicima u Staroj Pazovi konfesionalni identitet bio marginalan u odnosu na sve ostale,³⁴ kod značajnog dela ispitanika u Kovačici on je predstavljao bitnu formu identifikacije koja je po pravilu korespondirala sa njihovim nacionalnim identitetom. U kontekstu ove lokacije luteranski konfesionalni identitet je kod dela ispitanika imao i dodatni specifičan nivo identifikacije koji proizilazi iz činjenice da u Kovačici od sredine osamdesetih godina dvadesetog veka zapravo postoje dve paralelne crkvene opštine, na šta će biti detaljnije ukazano u delu teksta o identifikacijskim odnosima u

obavljaju isključivo na slovačkom jeziku i da su njeni pripadnici u Srbiji dominantno pripadnici slovačke nacionalne manjine. Pored toga u savremenom društvenom kontekstu na prostoru Srbije ona nizom aktivnosti u mnogome doprinosi očuvanju i jačanju nacionalnog identiteta pripadnika slovačke nacionalne manjine. Zapravo, u institucionalnom smislu, *Slovačka evangelička a.v. crkva* je na ovim prostorima inicijalno i formirana (organizovana) sa nacionalnim predznakom, kada su brojne crkvene opštine koje su delovale na ovim prostorima od doseljavanja Slovaka objedinjene jedinstvenom krovnom organizacijom - *Slovačkom evangeličkom a.v. crkvom u Kraljevini Srba Hrvata i Slovenaca*, 1921. godine. Pored *Slovačke evangeličke a.v. crkve*, postojala je i *Nemačka evangelička a.v. crkva* (zvaničan naziv od 1931. godine) koja je formirana nedugo nakon organizovanja slovačke i čiji su vernici većinom bili nemačke i u nešto manjoj meri mađarske i slovenačke nacionalne pripadnosti. Upravo su neki od razloga za izdvajanje Nemačke evangeličke crkve, pored lingvističkih, bili i nacionalni koji su se reflektovali u nizu neslaganja između Slovaka luterana i Nemaca luterana u periodu između dva svetska rata što je konačno rezultiralo stvaranjem dve evangeličke a.v. crkve koncipirane na nacionalnim osnovama. Danas je *Slovačka evangeličke a.v. crkva* u Srbiji prema članu 10. *Zakona o crkvama i verskim zajednicama* ("Sl. glasnik RS", br. 36/2006) jedna od pet hrišćanskih tradicionalnih crkvi u Srbiji sa istorijskim kontinuitetom na ovim prostorima, koja je organizovana u 28 crkvenih zajednica i 12 filijala sa sedištem biskupije u Novom Sadu. Opširnije o istoriji i razvoju luteranske crkve na prostoru Srbije u prošlosti, videti u Ejelajau 2003. i Kuburić 2010.

34 Iako su se svi ispitanici slovačke nacionalne pripadnosti u Staroj Pazovi deklarirali kao luterani, većina njih je istakla da im lično ta činjenica ništa preterano ne znači, pri čemu su ujedno isticali da su im bitniji lokalni i nacionalni identitet. Nekoliko ispitanika je ipak istaklo da smatraju "da je evangelička vera najtolerantnija od svih" (v. Obšust 2012).

Kovačici. Generalno posmatrano, verski identitet slovačke zajednice u Srbiji oličen u instituciji *Slovačke evangeličke a.v. crkve* je u izvesnoj vrsti sinteze sa slovačkim nacionalnim identitetom, što proizilazi iz kompleksnih društvenih, kulturnih i političkih procesa koji su karakterisali razvoj slovačke zajednice na prostoru Srbije tokom prošlosti, na šta je ukazano u predhodnom delu teksta. Kada je reč o konfesionalnim identitetima Slovaka u Srbiji, treba ukazati i na činjenicu da su danas u brojnim selima zastupljene različite neoprotestantske zajednice koje najčešće broje od nekoliko do nekoliko desetina članova. Zapravo, već od kraja devetnaestog a naročito tokom prvih decenija dvadesetog veka, u brojna sela na prostoru *Donje zemlje* u kojima su živeli Slovaci, počele su da prodiru različite verske grupe zapadnoevropskog i američkog porekla poput baptista, nazarena, adventista, jehovinih svedoka, plavog krsta, metodista i drugih. Različita verska učenja su najčešće donošena od strane pojedinaca (propovednika) iz većih urbanih sredina ili iz inostranstva i često su se bazirale upravo na autoritetu propovednika. Različite konfesionalne zajednice su nastajale i egzistirale kao manje grupe sastavljene od nekoliko članova do nekoliko desetina pojedinaca, koji su prethodno napustili luteransku zajednicu (v. Botík 2011, 43 i dalje). Danas su od ovih verskih zajednica među Slovacima u Srbiji najzastupljeniji metodisti i nazareni, ali tokom poslednje decenije u nizu sela su osnovane i zajednice baptista, adventista i drugih.

U predhodnom delu teksta je ukazano na pojedine karakteristike savremenih refleksija grupnih identiteta koji postoje među pripadnicima slovačke nacionalne manjine u Srbiji. S obzirom na krajnje limitiranu širinu istraživanja ukazano je samo na do sada uočene karakteristike koje se odnose na forme manifestacije grupnih identiteta i nivoa identifikacija Slovaka u Srbiji, odnosno nisu izvedeni opšti zaključci u vezi sa ovom tematikom. U kontekstu jasnijeg sagledavanja osnovnog korpusa analizirane problematike, u predhodnom delu rada, takođe je ukratko ukazano i na osnovne karakteristike grupnih identiteta donjozemskih Slovaka a posebno Slovaka u Srbiji tokom prošlosti. U preostalom delu teksta, pre zaključka, pažnja će biti fokusirana na problematiku koja je u vezi sa identifikacijskim odnosima i manifestacijama grupnih identiteta Slovaka u Kovačici.

Identifikacijski odnosi u lokalnoj zajednici i oblici grupnih identiteta slovačkih žitelja naselja Kovačica

Na osnovu stavova većine ispitanika može se konstatovati da žitelji naselja Kovačica koji su pripadnici slovačke nacionalne manjine, pored nacionalnog (slovačkog), imaju izuzetno naglašen lokalni i u nešto manjoj meri i regionalni oblik identifikacije. Ova tri oblika identifikacije se međusobno prožimaju i dopunjuju i kao takvi ne isključuju jedan drugog. Odnosno, identitet slovačkih stanovnika Kovačice u sebi sadrži nekoliko bitnijih i istaknutijih segmenata i kao takvog ga je moguće sagledati na nekoliko načina, pri čemu forme identifikacije veoma često variraju i zavise, između ostalog i od starosnog, rodnog ili socijalnog statusa konkretne individue.

Posmatrano u celini, kod većine ispitanika slovačke nacionalne pripadnosti, značenje da su iz Kovačice, sadržalo je u suštini nekoliko ključnih identifikacijskih nivoa. Naglašavajući svoj lokalni identitet, odnosno nivo identifikacije kojim konkretna osoba sebe identifikuje tj. doživljava kao stanovnika Kovačice, ona ujedno iskazuje pripadanje grupi – selu (naselju), koje u konkretnom slučaju predstavlja izuzetno bitan nivo samoodređenja. Odnosno, za ogromnu većinu žitelja Kovačice, samo naselje u suštini predstavlja važno polje međusobne društvene interakcije i komunikacije unutar za njih jasno odvojene prostorne i društvene celine. Identifikovanjem sebe kao “Kovačičana – stanovnika Kovačice”, većina ispitanika se u određenom smislu izdvajala u odnosu na sve ostale *druge* koji nisu vezani na ovaj način za Kovačicu. Odnosno, nivo lokalne identifikacije koji je prilikom istraživanja uočen kod većine ispitanika a posebno kod onih slovačke nacionalne pripadnosti, sa jedne strane je bio praćen nizom naglašenih autostereotipa, dok je sa druge u sebi sadržao određen stepen distinkcije u odnosu na sve ostale i to prvenstveno na Slovake koji nisu stanovnici Kovačice već drugih sela u Vojvodini. U tom kontekstu, posebno se uočavalo naglašavanje razlike i isticanje distinkcije u prvom redu u odnosu na Slovake iz susednog sela Padina koje je uočeno kod dominantne većine ispitanika u Kovačici.³⁵ Određene vrednosne sudove i generalizacije, sagovornici iz Kovačice su iskazali i prema

35 Stanovnici Kovačice, u izvesnom smislu sa visine posmatraju žitelje Padine ističući mnoštvo negativnih predrasuda o njima. Značajan broj sagovornika je naveo kako su stanovnici Padine “zatucani”, “ograničeni”, kako “nisu tolerantni” kako se zanose svi kao grupa i da “sta ima ili uradi jedan, moraju uraditi svi” Nazivi “Padinec” ili “Padinska” kojima Kovačičani nazivaju stanovnike i stanovnice Padine, u sebi u izvesnom smislu sadrži vrednosne sudove tj. zapravo predstavlja oblik etiketiranja. Kovačičani smatraju da su stanovnici Padine “skoro svi isti” da je Padina “uvek bila i ostala selo” dok Kovačica kao sedište opštine i nekadašnje središte sreza ima daleko veći značaj. Međutim, pored niza negativnih vrednosnih stavova, stanovnici Kovačice ukazuju i na ključnu prednost stanovnika Padine u odnosu na njih

žiteljima drugih okolnih sela, ali one nisu bile ni izbliza toliko naglašeni kao stereotipi o žiteljima Padine.³⁶ Pojedini ispitanici su takođe istakli da “postoji izvesni rivalitet između Kovačičana i Petrovčana s obzirom da ova dva naselja predstavljaju najveće i najznačajnije centre Slovaka” koji žive u Srbiji.³⁷ U kontekstu međuetničkih odnosa u samom naselju, svi ispitanici (Slovaci, Srbi i Romi) smatraju da u Kovačici nema netrpeljivosti i da “svi žive složno”.³⁸ Ipak, kod nekoliko sagovornika slovačke nacionalnosti, uočene su generalizacije o Romima koji žive u Kovačici.³⁹

Praktično kod svih sagovornika nezavisno od nacionalne pripadnosti uočen je prilično naglašen

koja uzrokuje da žitelji Padine imaju daleko “više novca, zemlje i poljoprivredne mehanizacije” u odnosu na Kovačičane. U tom smislu, sagovornici iz Kovačice su isticali kako su stanovnici Padine “jako sposobni”, “jedinstveni” i daleko “bolje organizovani”, kao i da “svi rade stalno u svom zajedničkom interesu”, dok “Kovačičani zavide jedni drugima” i zbog toga “ne mogu da rade u zajedničkom interesu” pa “nisu bogati” kao stanovnici Padine. Odnosno, nasuprot stanovnicima Padine, Kovačičani su, po sopstvenom mišljenju, individualci koji nisu u stanju da se dobro organizuju i da deluju složno u opštem interesu njih samih kao celine. Mnogi sagovornici iz Kovačice su mi prilikom razgovora napominjali kako žitelji Padine “obrađuju zemlju čak i u Vršačkom ataru” i da u Padini živi nekoliko imućnih porodica koje imaju “više od sto hektara obradive zemlje” kao i da “neki od njih ne znaju šta će sa parama pa ih troše na gluposti i time leče komplekse”. Jedan od sagovornika koji često zbog posla odlazi u Padinu je rekao da je “čuo kako je u poslednje vreme popularno da bogati stanovnici Padine imaju svoju ciganku”, dok je drugi opisujući stanovnike Padine i njihove sklonosti sve objašnjavao time da je to “padinski razum”. Takođe, neki od sagovornika su isticali da stanovnici Padine “sve rade kako bi uvećali svoju zemlju” i da je tokom prošlosti “bilo i primera da su se udavali i ženili čak i rođaci kako bi zadržali i uvećali zemlju i imanja”, odnosno da je “zbog zemlje dolazilo i do incesta”. Ipak treba istaći, da je nekoliko sagovornika iznelo samo pozitivne vrednosne sudove o žiteljima Padine upravo ističući kako su “sposobni i jedinstveni”. Jedan od sagovornika u Kovačici koji se smatra dobrim poznavaoцем istorije sela je napomenuo da neprijateljstva između Kovačičana i žitelja Padine traju još od 1813. kada je sveštenik koji je do tada radio u Kovačici prešao u Padinu, odnosno od kada su stanovnici Padine “preuzeli sveštenika”. Takođe, istakao je i kako su “Kovačičani zato što je Kovačica bila središte sreza bili nadmeni u odnosu na žitelje Padine”. Prilikom razgovora sa dvojicom stanovnika Padine, sagovornici nisu istakli negativne stavove o žiteljima Kovačice izuzev što su istakli da ih u Padini smatraju “hvalisavcima”.

36 Jedini izraženiji negativni stereotipi bili su vezani za stanovnike Kačareva koji su ovo selo u kome su ranije živeli Nemci kolonizovali nakon Drugog svetskog rata. Za njih su Kovačičani istakli kako su “agresivni” i “divlji”, kao i da, “otkada su oterali Nemce iz sela, pojedine kuće nisu čak ni okrečene”. O stanovnicima ostalih okolnih sela nisu uočene nikakve generalizacije.

37 Pojedini sagovornici su istakli kako su stanovnici Bačkog Petrovca “nadmeni”, ali generalno posmatrano većina ispitanika nije iznela nikakve stavove o Petrovčanima. Ipak, pojedini sagovornici su izneli stavove da je Petrovac prilično nepravedno određen za centar Slovaka u Srbiji pošto je po njima takav položaj mogla imati i Kovačica. Jedan od sagovornika koji važi za dobrog poznavaoца prošlosti Kovačice, prilikom razgovora je izneo stav da “rivalitet između Kovačičana i Petrovčana datira od perioda kada je odlučeno da se čuvena slovačka gimnazija Jana Kolara osnuje u

regionalni oblik identifikovanja, pri čemu je kod većine sagovornika određenje *vojvođanski*, kao što je ukazano u predhodnom delu teksta, imalo regionalistički karakter koji je išao zajedno uz lokalistički i nacionalni oblik identifikacije. Takođe, kod pojedinih sagovornika slovačke nacionalne pripadnosti bio je ispoljen i uži regionalni tj. *banatski* oblik identifikacije, pri čemu je on istican kako bi se ukazalo na razliku između njih – Slovaka iz Kovačice i Banata u odnosu na Slovake koji žive u Bačkoj i u manjoj meri u odnosu na Slovake iz Srema.⁴⁰ Treba napomenuti da su regionalni oblici identifikovanja praktično kod svih ispitanika bili sekundarni u odnosu na ispoljavanje lokalnog, nacionalnog a kod

Petrovcu a ne Kovačici, kako je bilo u početku odlučeno”.

38 Jedino su uočeni stereotipi prema osobama koje su se u Kovačicu i okolna sela naseili sa prostora Bosne i Hrvatske tokom devedesetih godina kod dvojice ispitanika srpske nacionalne pripadnosti, kao i kod troje ipitanika slovačke nacionalnosti. Jedna od sagovornica je ispričala kako je imala slučaj da “su im u ataru sela Debeljača u kom njena porodica ima zemlju, izbeglice pre nekoliko godina ukrali prikolicu punu kukuruza”. Ona je napomenula kako su se u Debeljači naselili “došljaci” koji “vole da krađu”. Slične, samo daleko naglašenije stavove o “Bosancima” su iskazala i oba respondenta mađarske nacionalne pripadnosti sa kojima sam razgovarao u susednom selu Debeljači. Sagovornica i sagovornik sa kojima je obavljen razgovor u njihovoj privatnoj kući u ovom naselju su posebno naglasili kako je “namerno promenjen sastav stanovnika u selu” i da je “od dolaska izbeglica prilično porastao kriminal”, odnosno da je od tada “selo postalo jako zapušteno”.

39 Za Rome, odnosno “Cigane”, sagovornici su isticali “kako su oni vešti i sposobni trgovci”, “kako su najveće kuće sa skupim fasadama u selu njihove”, ali i “da treba biti oprezan sa njima prilikom trgovine koja im je u genima”. Generalno posmatrano, sa jedne strane među slovačkim sagovornicima uočeno je izvesno poštovanje prema lokalnim Romima starosedecima čije porodice u Kovačici žive od devetnaestog veka, naročito zbog činjenice što svi odlično govore slovački jezik, dok su sa druge strane uočene određene predrasude o njima. Tako je jedna sagovornica istakla da su oni “lažovi i prevaranti”. Neki od sagovornika su, suprotno tome napomenuli “kako su oni (*Slovaci*) zapravo ljubomorni na Cigane zbog njihove sposobnosti”, ali isto tako “kako sa njima ipak treba biti oprezan u trgovini” i nikako se ne upuštati u kockanje, pošto su, kako je jedan od sagovornika napomenuo “neki Slovaci zbog kockanja sa Ciganima, prokockali cele kuće i izložili svoje porodice i decu ruglu pred celom Kovačicom”. Prilikom razgovora sa dva Roma, obojica su se deklarirali kao “Cigani” i istakli da “nisu Romi, već Cigani ruskog porekla čiji su se preci u drugoj polovini devetnaestog veka doselili iz Rusije kao trgovci sa priličnim kapitalom”. Pri tome je jedan od ispitanika naglasio razliku između njih kao “Cigana ruskog porekla koji su starosedeci” i nekih drugih “ciganskih porodica” koje su u Kovačicu došle kasnije sa juga Srbije i sa Kosova” i koje nemaju isto poreklo kao oni. Odnosno, u Kovačici u izvesnom smislu postoji podela na Rome starosedecije koji su se doselili u selo oko 1880. godine i one druge, pri čemu Romi “starosedeci” posmatraju ostale sa visine i smatraju ih manje vrednim od sebe. Nekoliko sagovornika Slovaka je prilikom razgovora istaklo, kako su im njihovi roditelji i stari pričali “da su Cigani u Kovačici zapravo Romanovi”, odnosno kako su ruskog porekla i “da su oduvek bili imućni zato što su dobro trgovali”. Na osnovu dosadašnjih istraživanja moglo bi se konstatovati da Romi u Kovačici ili barem jedan deo njih ima specifično izgrađen oblik identiteta koji sa jedne strane ima lokalistički karakter, dok je sa druge etnički jasno kristalisan. Suprotno tome, njihov

nekih respondenata i u odnosu na njihov verski oblik identifikacije.⁴¹ Ipak, isticanje *vojvođanske* forme identiteta kod sagovornika slovačke nacionalne pripadnosti u Kovačici sadržalo je izvesni stepen naglašavanja razlika u odnosu na jug Srbije.⁴²

Pored stereotipizacija drugih, među ispitanicima slovačke nacionalne pripadnosti uočeni su i određeni autostereotipi. Tako su neki od sagovornika istakli da “Kovačičani nisu složni”, “da ne rade u opštem interesu” i “da zavide jedni drugima”.⁴³ Takođe, neki od sagovornika su izneli mišljenje da “Kovačičani jako vole da tračare”, odnosno da “kleveću jedni o drugima”. Ipak, većina ispitanika je istakla da uprkos nekim negativnim osobinama, Slovaci iz Kovačice su “većinom dobri ljudi”, “da su neki od njih jako snalažljivi kada rade u sopstvenom interesu” itd.

Posmatrano u celini, nacionalni identitet je kod većine ispitanika bio naglašen, ali je ipak bio sekundaran u odnosu na lokalni oblik identifikovanja. Ispitanici stariji od pedeset godina su najčešće isticali kako im je bitno to što su Slovaci, dok je nekoliko ispitanika napomenulo da je veliki problem to što “kod mladih dolazi do odrođenja”.⁴⁴ Neki od sagovornika su istakli, da na “opstanak Slovaka”

verski identitet je krajnje fragmentaran i promenljiv. Odnosno, po rečima mojih ispitanika koji su se izjasnili kao Romi, kao i sudeći po stavovima drugih sagovornika, Romi u Kovačici su bili članovi evangeličke crkve dok pre nekoliko godina nije sagrađena “srpska crkva”, odnosno dok nije osnovana crkvena opština SPC-a. Od tada su Romi većinom članovi SPC-a, ali po sopstvenom priznanju, “ne idu u crkvu” već samo “zovu popa za sahrane, venčanja i krštenja”. Svakako, s obzirom na trenutni stepen istraženosti, nije moguće doneti nikakve zaključke o zajednici Roma u Kovačici izuzev napomene da ona predstavlja veoma interesantnu grupu sa specifičnim oblikom identifikacije koja se oslanja na konstrukt o njihovom poreklu, kao i na svest o kontinuitetu, te u tom kontekstu identitet kovačičkih Roma predstavlja izuzetno zanimljivu temu za neka buduća istraživanja.

40 Pojedini ispitanici su za Slovake iz Bačke isticali “kako mnogo vole da se prave važni i da se hvale”, a slične generalizacije su pojedini sagovornici izneli i o Slovacima iz Srema.

41 Praktično jedini izuzetak je predstavljao jedan sagovornik srpske nacionalne pripadnosti koji je istakao da mu je bitnije to “što je iz Kovačice i što je Vojvođanin, nego što je Srbin”.

42 Ovo distanciranje nije sadržalo vrednosne konotacije već se odnosilo na idealistički shvaćene prednosti Vojvodine kao regiona. Tako su neki od sagovornika iznosili stavove da Vojvodina ima ogromne prednosti i ekonomske potencijale, “kako može da hrani pola Evrope” i kako je “godinama iz nje odvlačeno u nerazvijene opštine na jugu Srbije, u Crnoj Gori i na Kosovu”, tj. kako “u njoj ljudi rade a ovi na jugu ne, pa onda traže da ih Vojvođani izdržavaju”.

43 Pored toga pojedini ispitanici su navodili uzrečice koje njihovi sugrađani imaju običaj da upotrebljavaju iznoseći stavove o drugim ljudima: “takav mu je bio otac, takav je i on”, “neću mu pomoći, ni na sahranu mu neću otići”, zatim “on je bezvezan”, itd. Interesantno je da su svi sagovornici koji su naveli neke od ovih uzrečica koje postoje u Kovačici, bili prilično ogorčeni zbog ovakvog stanja među ljudima u selu, dok je jedan od ispitanika izneo mišljenje da “Kovačičani vole filipike”.

44 Pojedinci su za to krivili lokalne političare, koji su po njima “jako korumpirani”, kao i predstavnike Slovaka aktivne u

utiče u prvom redu bogata aktivnost u smislu brojnih pevačkih i folklornih ansambala koje postoje u Kovačici, brojne kulturne manifestacije, kao i aktivnosti koje su vezane za evangeličku crkvu. Takođe, jedan broj sagovornika je istakao da to “što Kovačičani drže do tradicije, bitno doprinosi što slovački običaji i dalje opstaju.” Neki od Slovaka iz Kovačice smatraju sebe većim Slovaca od drugih, dok su neki, suprotno tome, mišljenja “da je u Bačkom Petrovcu aktivnost Slovaka na višem nivou nego u Kovačici”, uz napomenu da je to zato što se “Petrovac forsira u odnosu na Kovačicu”, kako je to jedan od sagovornika istakao.

Kod većine ispitanika, posebno onih starijih, uočen je izvesni stepen nostalgije za “starom Jugoslavijom” i idealizacija života u tom periodu.⁴⁵ Kod pojedinih ispitanika je takođe uočeno i veličanje Nemaca, odnosno *folksdojčera*. Sagovornici su često isticali kako je Kovačica uvek bila uređena i sređena, iako je deo sagovornika slično poput jedne sagovornice istakao “da poslednjih nekoliko godina zbog lokalnih političara, Kovačica postaje sve zapuštenija”. Ipak, bez obzira na pojedine kritike trenutne situacije i naglašene nostalgije, kao i sećanja na izgled i stanje naselja u prošlim vremenima - koje je bilo prilično izraženo i idealizovano kod starijih ispitanika – većina sagovornika se ponosi Kovačicom.

Izrazito bitan aspekt koji je vezan za Kovačicu a u tom kontekstu i za lokalni a delimično i slovački nacionalni identitet najvećeg dela njenih stanovnika, predstavlja činjenica da je naselje prilično poznato po svojim naivnim slikarima koji su naročito bili popularni tokom sedamdesetih i osamdesetih godina dvadesetog veka.⁴⁶ Naivna umetnost u Kovačici zapravo predstavlja specifičan

politici, tj. predstavnike slovačke nacionalne manjine, koji su po njima - kako je jedan od ispitanika istakao - “glavni krivci što asimilacija postaje sve izraženija”.

45 Tako je jedan od sagovornika rekao kako se “tokom stare Jugoslavije dobro živelo i kako se Kovačica najviše gradila”.

Među pojedinim ispitanicima uočena je i izvesna glorifikacija Josipa Broza Tita. Inače interesantno je da jedna od centralnih ulica u Kovačici još uvek nosi naziv po Josipu Brozu i da su generalno posmatrajući odonimi kako u Kovačici tako i u susednoj Padini i Debeljači i dalje vezani za ličnosti i događaje iz socijalističkog perioda. Odnosno u ova tri naselja nije izvršen proces oficijalne dekomemoracije u kontekstu toponimije, tako da u Padini, na primer, osnovna škola i dalje nosi naziv “Maršal Tito”, dok ispred samog objekta postoji bista Josipa Broza koja se redovno održava.

46 Iako počeci slikanja u Kovačici sežu još u tridesete godine dvadesetog veka, značajniju ekspanziju naivna umetnost imala je od sredine pedesetih godina da bi kulminirala tokom sedamdesetih i osamdesetih godina dvadesetog veka kada su dela pojedinih slikara poput Martina Jonaša i Zuzane Halupove postala poznata u svetskim okvirima. Još 1955. godine u Kovačici je otvorena prva galerija naivne umetnosti u SFRJ a 1952. godine je organizovana prva zajednička izložba slikara naivaca u Kovačici. Najveće interesovanje za naivnu umetnost u Kovačici postojalo je tokom sedamdesetih i u manjoj meri osamdesetih godina dvadesetog veka kada su brojna dela otkupljena od strane mnogih svetskih galerija i kada su brojne poznate ličnosti poput npr. nekih holivudskih glumaca posetili Kovačicu zbog njenih

fenomen koji u velikoj meri određuje identitet Kovačice i Kovačičana kao kolektiviteta, odnosno praktično predstavlja najznačajniju i najprepoznatljiviju specifičnost Kovačice. Pored toga, naivno slikarstvo u Kovačici ima prilično naglašenu kako lokalnu tako i etničku atribuciju. U tom kontekstu, ono je značajan izvor za etnološka i antropološka proučavanja, odnosno slovačko naivno slikarstvo predstavlja jedan od simbola kulturnog identiteta Slovačka u Kovačici i Srbiji (v. Благојевић 2012). Iz brojnih dela kovačičkih slikara se mogu u izvesnom smislu sagledati percepcije kako nacionalnog, tako i konfesionalnog, kao i lokalnog identiteta slikara kao pojedinaca, odnosno način na koji oni vide zajednicu kojoj pripadaju.⁴⁷ Slovačka zajednica, odnosno njena prošlost, kao i prošlost Kovačice se na

slikara. Od sedamdesetih godina do danas su slovački slikari iz Kovačice izlagali na više stotina izložbi u nekoliko desetina država sveta. Tako je npr. samo privatna galerija "Babka" iz Kovačice u protekle dve decenije organizovala preko 120 izložbi po celom svetu. Specifičnost naivnog slikarstva u Kovačici, ali i u susednoj Padini je u tome što se većina slikara naivaca bavilo ili se bavi primarno poljoprivredom ili ređe zanatstvom što se prilično odražava i na izbor motiva na njihovim slikama. Odnosno, sa izuzetkom nekoliko njih, slikarstvo je većini slikara predstavljalo i predstavlja hobi a ne primarno zanimanje, iako pojedinci od njega imaju određene prihode. Od pedesetih godina dvadesetog veka do danas, slikarstvom se u Kovačici bavilo čak 46 umetnika slovačke nacionalne pripadnosti a danas je aktivno njih tridesetak. Najčešći motivi na slikama dominantne većine naivnih slikara predstavljaju zemljoradnja i stočarstvo što su inače najčešća zanimanja većine stanovnika u Kovačici koja su u prošlosti predstavljala grane privređivanja kojima se bavilo skoro celo selo. Bez obzira na različite motive zastupljene na slikama, kao i na specifičnosti različitih formi predstavljanja koje variraju u zavisnosti od konkretnog slikara, posmatrano u celini, praktično na svim slikama predstavljeno je selo - Kovačica sa crkvom kao središnjim objektom. Pri tome je skoro po pravilu prošlost Kovačice shvaćena i naslikana na idealistički način sa nizom elemenata iz *slovačke narodne kulture*. Izuzev što se nalazi na većini slika u pozadini, crkva na pojedinim slikama predstavlja centralni motiv. Tako se hram u prvom planu pojavljuje na slikama koje su u vezi sa godišnjim ciklusom praznika, kao i sa životnim ciklusom (Благојевић 2012, 191). Opširnije o slovačkoj naivnoj umetnosti u Kovačici videti u Церовић 1974. O naivnom slikarstvu u Kovačici kao izvoru za antropološka i etnološka proučavanja etnokulturnog identiteta Slovačka, videti u Благојевић 2012.

47 Prilikom razgovora obavljenog sa jednom od najpoznatijih slikarki starije generacije Alžbetom Čižikovom u njenom ateljeu koji se nalazi u sklopu kompleksa galerije naivne umetnosti u Kovačici, moja sagovornica je istakla "kako na brojnim slikama na kojima je predstavljena Kovačica u prošlosti, veoma često ona slika i sebe kao dete". Odnosno, na pojedinim slikama koje su tematski vezane za različite motive iz životnog ciklusa Čižikova povremeno "slika sebe" pri čemu kroz specifične forme (motive na slikama) predstavlja i "neka svoja osećanja koje je imala kao dete" poput "nekih strahova" (npr. pijavice u ritu) i sličnog. Čižikova je prilikom razgovora posebno istakla "kako je ponosna na svoju sliku koju je naslikala tokom bombardovanja 1999. godine a koja se nalazi u zgradi opštine u sali u kojoj se održavaju venčanja pred matičarem". Na slici su naslikane četiri svadbe različitih etničkih zajednica koje žive u opštini Kovačica, odnosno na slici je jedna pored druge prikazana "slovačka, mađarska, srpska i rumunska svadba" pri čemu su učesnici svake od svadbenih povorki prikazani u njihovim "tradicionalnim nošnjama". Čižikova je istakla da je ovom slikom "želela da ukaže kako su svi ljudi jednaki bez obzira na njihovu nacionalnost". Ovo delo je inače veoma interesantno u

slikama od strane njihovih autora po pravilu idealistički predstavljaju u sklopu kompozicija koje su tematski najčešće vezane za životni i godišnji praznički ciklus. Pri tome elementi iz tzv. *narodne kulture*, crkveni objekat i poljoprivreda, odnosno vezanost za zemlju, veoma često predstavljeni kroz različite forme, predstavljaju izuzetno bitne motive na velikom broju slika. Uzimajući u obzir specifičnosti fenomena naivne umetnosti u Kovačici, Emilija V. Cerović je prilikom svojih analiza, upotrebila termin *Kovačička škola* (v. Церовић 1974, 58). U suštini iz pozicije današnje observacije, funkciju naivnog slikarstva u životu slovačke zajednice u Kovačici moguće je sagledati na individualnom i kolektivnom nivou pri čemu je na individualnom nivou, između ostalog, kod kovačičkih autora bitna i materijalna strana, tj. zarada (v. Благојевић 2012, 193-194). Ovakva motivacija u velikoj meri doprinosi i izboru motiva na slici, odnosno izgledu slike koji se često prilagođava potrebama tržišta i kako ističe V. Valentik, ukusu potrošača (Благојевић 2012, 193). Upravo na ovakvu tendenciju kod većine slikara su ukazali i pojedini ispitanici koji se ne bave slikanjem a koji su o slikarima u Kovačici imali različite vrednosne stavove.⁴⁸

Verski identitet se među ispitanicima slovačke nacionalne pripadnosti u Kovačici, različito manifestovao. Izuzev trojice sagovornika koji su bili pripadnici nazarenske konfesije, svi ostali sagovornici su bili luteranske tj. evangeličke konfesionalne pripadnosti. Takođe, u Kovačici žive i stanovnici slovačke nacionalne pripadnosti koji su pripadnici drugih konfesija, poput metodista,⁴⁹ a u naselju postoji i nekoliko neoprotestantskih, tj. netradicionalnih verskih zajednica poput adventista,

kontekstu analiza motiva *Drugog* na delima kovačičkih slikara.

48 Dok su pojedini ispitanici često isticali kako je Kovačica postala “poznata u celom svetu zbog svojih slikara” i kako su “zbog Jonaša i Halupove u Kovačicu došli čak i Rolingstounsi, Pele, Miteran i mnogi holivudski glumci”, deo ispitanika je kritikovao “slikare naivce” a posebno mlađe autore ističući da “oni ne znaju da slikaju”, “da slikaju kao deca”, “kako slikaju gluposti”, “kako im je bitna samo zarada”, “kako jedna novopečena slikarka pored slika ljudima koji iz Beograda dođu da posete galeriju nudi na prodaju i domaći sir i time bruka i sramoti sve Kovačičane” i slično. Ovakve stavove o “bezveznom slikanju” ili “slikanju kao kod dece” pojedini sagovornici su istakli i za Halupovu, kao i za mnoge druge slikare. Ipak, generalno posmatrano, većini sagovornika je u izvesnom smislu imponovalo što je Kovačica “postala poznata u svetu”, zbog svojih slikara. O značaju koji se pridodaje kovačičkim slikarima u lokalnoj zajednici, izvesne indicije pruža i činjenica da je tokom NATO agresije 1999. godine, prema rečima jednog od mojih sagovornika, u Kovačici “kružila priča kod starijih žena kako Kovačica neće biti bombardovana samo zbog slikara”. Treba napomenuti da su sagovornici isticali da slike ne kupuje skoro niko iz Kovačice, već da se one prodaju samo ljudima koji dođu da posete galeriju a posebno “u inostranstvu”, iako je poslednjih godina “interesovanje manje nego ranije”.

49 O istorijatu evangeličke metodističke crkve u Srbiji, kao i o pojedinim aspektima vezanim za etnički i religijski identiteta njenih članova, videti u Blagojević 2014.

pentekostalaca, nekoliko različitih i međusobno sukobljenih frakcija baptista, jehovinih svedoka itd.⁵⁰ Kovačičani koji su srpske nacionalne pripadnosti kao i većina Roma, članovi su nedavno osnovane crkvene opštine Srpske pravoslavne crkve.

Dve sagovornice i jedan sagovornik koji su istakli da su nazareni, nisu želeli mnogo da razgovaraju o svom verskom identitetu, ali se uočilo izvesno vrednosno distanciranje njih u odnosu na luterane, kao i u odnosu na sve ostale.⁵¹

Kada je reč o sagovornicima luteranske konfesionalne pripadnosti, pre nego što se ukaže na specifičnosti ispoljavanja konfesionalnog identiteta koje su primećene među ispitanicima, treba istaći da u Kovačici od 1985. godine egzistiraju paralelno dve crkvene opštine – parohije, koje obe potpadaju pod jurisdikciju *Slovačke evangeličke a.v. Crkve u Srbiji*. Svojevrsni rascep nekada jedinstvene crkvene opštine Kovačica, odnosno jedinstvene parohije, apsolutno nije nastao zbog bilo kakvih religijskih odnosno konceptijskih neslaganja verske prirode, već je usledio kao kulminacija dugogodišnjih i višedecenijskih neslaganja između uticajnijih seoskih porodica vernika i članova evangeličke crkvene zajednice i zapravo, u izvesnom smislu, njihove međusobne socijalne diferencijacije, tj. percepcije i identifikacije o značaju i uticaju. Odnosno, stvaranje dve crkvene opštine - parohije (*Kovačica 1* i *Kovačica 2*), nastalo je kao konsekvencija prvenstveno ličnih sukoba među uticajnim članovima prezbitarija (članova parohijalnih veća) i vernika, tj. uticajnijih porodica vernika u lokalnoj zajednici i distanciranja jednih u odnosu na druge u čijoj pozadini izuzev ličnih stoje i neki stariji socijološki a pre svega iskonstruisani socijalni motivi.⁵² Od razdvajanja jedinstvene crkvene opštine, obe novonastale

50 U Kovačici su se, kao i u ostalim sredinama na prostoru tzv. *Donje zemlje* u kojima su živeli Slovaci, tokom prve polovine dvadesetog veka formirale pojedine verske zajednice (uslovno) zapadnoevropskog i američkog porekla. Izuzev nazarenske i zajednice vernika okupljenih oko udruženja *Plavi krst (Modry kriz)* osnovanog početkom dvadesetog veka, koji su se od pedesetih godina integrisali u evangeličku metodističku crkvu, tokom dvadesetih i tridesetih godina u Kovačici su egzistirale i druge verske zajednice sa malim brojem članova. Jedna od njih bili su i tzv. *duhovni*, odnosno *pentkostalci*. Ovo učenje u Kovačicu je doneo jedan iseljenik (prezivao se Balca) koji se dvadesetih godina dvadesetog veka vratio iz Sjedinjenih Američkih država i zajedno sa pojedinim doseljenicima iz Gložana osnovao ovu versku zajednicu. Njeni članovi su vršili krštenja na jednoj "bari" koja se nalazi nadomak Kovačice i koja nosi specifičan hidronim "Jordan".

51 Zanimljivo je da je kod njih lokalni identitet bio daleko slabije naglašen u odnosu na sve ostale ispitanike, dok je verski oblik identifikacije bio primarni.

52 Tako se u Kovačici za crkvenu opštinu (parohiju) *Kovačica 1* povremeno ističe da je čine bogati, dok se za crkvenu opštinu (parohiju) *Kovačica 2* ističe da je navodno čine siromašni. Ovakva podela svakako nema uopšte uporište u realnosti, odnosno socijalni status vernika i jedne i druge crkvene opštine je mešoviti, pri čemu uticajnije porodice u Kovačici i u jednoj i u drugoj crkvenoj opštini, odnosno u obe parohije, imaju značajnu ulogu što se često, između

egzistiraju paralelno i nalaze se na prilično antagonističkim pozicijama, pri čemu nivo antagonizma zavisi od čitavog dijapazona faktora u datom vremenskom trenutku, ali svakako pripadanje jednoj crkvenoj opštini - parohiji po pravilu isključuje članstvo u drugoj.⁵³

Ovakva podeljenost svakako je uočena i kod pojedinih ispitanika i može se istaći da kod pojedinaca predstavlja čak značajan faktor u kontekstu njihove identifikacije, svakako posmatrano u okviru internih varijacija lokalističkog karaktera.⁵⁴ Ispitanici sa kojima sam razgovarao su najčešće nerado govorili o ovoj podeli. Sa druge strane, nekoliko sagovornika koji su bili aktivni učesnici događaja koji su se dešavali u vreme razdvajanja crkvenih opština – parohija, a koji i danas žive u Kovačici i koji važe za dobre poznavaoce istorijata Kovačice, bili su veoma zainteresovani da istaknu svoje viđenje uzroka i posledica koje su rezultirale podelom parohije, tj. crkvene opštine.⁵⁵ Mlađim

ostaloga, reflektuje i kroz njihove položaje u okviru parohijalnih veća (prezbiterija). Položaj u crkvenim većima inače je nekada imao izuzetno bitnu socijalnu dimenziju u lokalnoj zajednici a i danas za mnoge pojedince predstavlja izuzetno bitan segment njihovih života. Epiteti (bogati i siromašni) su inicijalno konstruisani prilikom razdvajanja jedinstvene crkvene opštine - parohije i pridodati su na osnovu socijalnog statusa pojedinih porodica koje su pre Drugog svetskog rata bile imućnije i koje su posedovale veći broj obradive zemlje od ostalih. Odnosno, “bogatstvo” se u Kovačici i dalje meri isključivo kroz količinu zemlje koju određena porodica poseduje ili koju je nekada u prošlosti posedovala. Tako, za pojedine porodice prepoznatljive po prezimenima, stanovnici Kovačice smatraju da su bogate, iako to često ne mora oslikavati realnu situaciju već proizilazi, između ostaloga, i iz same identifikacije pojedinaca i porodica na lokalnom nivou. Isto tako, za pojedine porodice koje zaista imaju značajan kapital na lokalnom nivou, iako svest među žiteljima Kovačice o tome svakako postoji, i dalje se ne smatra da bogate s obzirom da u prošlosti nisu imale istaknutiji socijalni položaj u lokalnoj zajednici. U tom kontekstu, rascep nekada jedinstvene crkvene opštine (parohije) koji je formalizovan 1985. godine treba percipirati i sagledati kao konsekvencu seta kompleksnih socijalnih, porodičnih i drugih odnosa i sukoba među istaknutijim porodicama vernika koji su generacijama zauzimale važne položaje u okviru parohijalnih veća. Takođe, podela se mogu uočiti i na generacijskom nivou aktivnih članova verskih zajednica, što se reflektovalo i ranije tokom šezdesetih i sedamdesetih godina dok je postojala jedinstvena crkvena opština - parohija. Sudeći po stavovima nekih od ispitanika koji su aktivni članovi crkvenih opština, i u jednoj i u drugoj su prisutne stalne svađe, tako da su često podeljeni među sobom i članovi horova u okviru jedne parohije do te mere da značajan deo njihovih članova međusobno nekomunicira. Detaljnije sagledavanje čitavog dijapazona konstelacija i različitih faktora koje se odnose na problematiku razdvajanja jedinstvene i formiranje dve evangeličke crkvene opštine - parohije u Kovačici, zahtevalo bi daleko opširniju analizu i kao takvo prevazilazi mogućnosti i gabarite ovog rada.

53 Sudeći po stavovima ispitanika, dešavalo se ipak da su neki pojedinci bili članovi jedne pa kasnije druge parohije a kako je jedan od sagovornika istakao “bilo je i takvih koji su više puta promenili stranu”.

54 Ipak, treba napomenuti, da je kod većina sagovornika činjenica da pripadaju jednoj ili drugoj crkvenoj opštini, imala samo formalni, odnosno deklarativni nivo.

55 Razgovori sa njima su obavljani uz predhodno najavljuvanje isključivo na slovačkom jeziku pri čemu je većina ispitanika sa kojima je razgovarano o ovoj temi zamolilo da se “u tekstu ne navode njihova imena, kako ne bi imali nepotrebnih

ispitanicima, generalno posmatrano, nije bila jasna podela među crkvenim opštinama - parohijama i najčešće nisu ispoljavali nikakve vrednosne stavove. Ipak praktično svi mlađi sagovornici su - kao uostalom i svi stariji - naveli kako pripadaju jednoj ili drugoj parohiji, iako se stiče utisak da je kod mlađih sagovornika identifikacija kao članova jedne ili druge crkvene opštine isključivo uzrokovana opredeljivanjem starijih članova njihovih porodica. Posmatrano u celini, većina sagovornika sa kojima je razgovarano na javnim mestima, nisu želeli mnogo da razgovaraju o tome, dok ukoliko sam razgovore započinjao na srpskom jeziku, praktično su skretali odmah sa teme uz приметnu dozu neprijatnosti i nelagode koja se uočavala kod većine ispitanika. Zapravo, stavove o događajima vezanim za razdvajanje crkvenih opština izneli su samo sagovornici kod kojih sam bio predhodno najavljen i predstavljen. Ipak, kod većine ispitanika koji su se deklarirali kao aktivni članovi jedne od parohija (crkvenih opština) sa kojima je razgovarano o ovoj temi, uočeno je da iako navode brojne

neprijatnosti”. Naime, ispitanici su tvrdili da su prilikom podele crkvene opštine, mnogi stanovnici Kovačice “spletkarili i tračarili”, izmišljajući brojne neistine jedni o drugima što je izazivalo prilično napetu atmosferu koja se praktično u jednom periodu osećala u celom naselju. Prema rečima jednog od sagovornika, dolazilo je takođe i do brojnih oštrih verbalnih a u nekoliko slučajeva čak i do “blažih fizičkih obračuna” među međusobno suprotstavljenim pojedincima. Jedan od ispitanika, koji je i sam bio akter u ovoj podeli, izneo je svoje viđenje uzroka koji su po njemu „doprineli podeli prvenstveno jedinstvene crkvene parohije na dve parohije pod nazivom parohija I i parohija II a koje se obe nalaze pod istom crkvenom jurisdikcijom tj. u okviru jedne crkve i jedne biskupije, eparhije Slovačke evangeličke crkve u Srbiji.“ Ovaj sagovornik je istakao „kako su se prvi simptomi podele pojavili nakon smrti sveštenika 1981. godine, koji je po nekim izjavama na silu hteo da dovede na svoje mesto sveštenika, svog rođjaka. Međutim, pre nego što je ostvario svoju nameru preduhitrila ga je smrt. Jedan dobar deo vernika koji nisu imali hrabrosti zbog autoriteta sveštenika kod opštinskih organa da se ispolje pre smrti starog sveštenika, odmah nakon njegove smrti su se zarekli da neće ispuniti njegovu volju sa izborom novog sveštenika. Hteli su konačno da mu se osvete, kako su govorili, za njegovu diktaturu. Sveštenike u ev. crkvi biraju vernici članovi pojedine parohije a biskup daje saglasnost sa izborom i ujedno potvrđuje rezultate izbora. Vrhovno crkveno telo - Sveti sinod je, na sugestiju pojedinih sveštenika koji su bili direktno uključeni u ceo slučaj, 1985. godine donelo odluku da se parohija podeli na dve jedinice, svaka sa svojim sveštenikom, kako bi se izbegao odliv vernika u sekte i denominacije. Ovo prinudno rešenje traje više od 30 godina i takvu podelu crkveno pravo i crkvena praksa nije nikada u svojoj istoriji imala. Postoje takozvane teritorijalne podele velikih parohija na više malih parohijskih jedinica iz praktičnih razloga sa više sveštenika, ali ovaj model podele je unikatan i neprijatan za celu crkvenu javnost pomenute crkve.“ Trudeći se da što konciznije objasni situaciju, ipitanik je takođe istakao: “Kako se ova podela crkvene parohije na dve zasebne parohije sa puno uzajamne nepodnošljivosti ne može sagledati realno ni sa jednog aspekta. U suštini tu nije prisutan ni sociološki ni psihološki a najmanje religiozni faktor.“ Prema mišljenju ovog sagovornika „cela stvar ostaje neobjašnjiva i zahteva neku posebnu dubinsku analizu iako ni ta možda ne bi donela rezultate... Posredi je stvar po sebi zagonetna i u crkvenoj praksi jedinstvena, pomalo bolna a pomalo komična.“

razloge uključujući i opravdanja zbog kojih je došlo do razdvajanja crkvenih opština, ovu podeljenost u suštini percipiraju kao nesrećnu činjenicu.⁵⁶

Nezavisno od identifikacija sa jednom ili drugom crkvenom opštinom - parohijom, konfesionalni identitet među većinom sagovornika nije bio naglašen koliko lokalni ili nacionalni, iako je kod nekih starijih sagovornika praktično predstavljao podjednako važan oblik identifikovanja a kod sagovornika koji su se deklarirali kao "nazareni" bio je daleko naglašeniji od svih drugih oblika identifikacije. Većina sagovornika je isticala kako je to što su evangelici usko vezano za to što su Slovaci i Kovačičani. Iako je u kontekstu ličnog identiteta većine ispitanika (posebno onih starijih), verski (evangelički) oblik identifikacije zauzimao važno mesto, on nije po pravilu proisticao iz njihove lične pobožnosti. Odnosno, dok je kod praktično svih sagovornika starijih od sedamdeset godina uočen prilično naglašen stepen lične pobožnosti - koji se između ostalog manifestovao i nizom pominjanja navoda iz Biblije u njihovoj slobodnoj interpretaciji kao i ispoljavanjem određenih etičkih stavova sa jasno istaknutim religijskim i verskim elementima koje su ispitanici često ispoljavali tokom razgovora - kod većine drugih sagovornika verski identitet je isključivo predstavljao nivo konfesionalne identifikacije koji je bio usko vezan za nacionalni i lokalni oblik identifikovanja. Treba istaći da su sagovornici koji su vernici slovačke evangeličke crkve često iznosili negativne vrednosne stavove o nazarenima, kao i o pripadnicima svih drugih verskih zajednica koje postoje među Slovacima u Kovačici sa izuzetkom Metodista o kojima ni kod jednog od sagovornika nije uočena nikakva negativna, ali ni pozitivna vrednosna konotacija.⁵⁷

56 Jedan od ispitanika sa naglašenim verskim identitetom koji se deklarirao kao aktivni član jedne od dve crkvene opštine i koji je bio aktivan učesnik događaja koji je doveo do razdvajanja crkvenih opština uz određeni stepen ograđivanja naveo je "kako se priča da je do svađe i do podele crkvene opštine došlo zbog izmeštanja starog Kovačičkog groblja početkom osamdesetih godina". Odnosno "kako je groblje na kojem su sahranjivani preci Kovačičana uključujući i one koje su osnovali selo uzorano da bi se na tom mestu napravila pijaca".

57 O pripadnicima različitih verskih zajednica poput adventista, pentekostalaca, jehovinih svedoka, različitih frakcija baptista koje postoje u naselju i drugih, koje stanovnici Kovačice najčešće ne razlikuju i označavaju ih zajedničkim terminom kao "sektaše", kod ispitanika su uočeni brojni negativni stavovi. Tako su neki od ispitanika istakli "kako sektaši koriste droge", kako su često "psihički nestabilni i zadaju brige svojim porodicama", ali i kako "vrbuju mlade ljude". Pored toga, nekoliko sagovornika ih je okarakterisalo kao "verske fanatike", ističući kako "neki od njih tokom službe padaju u trans", "kako imaju loš odnos prema ženama" itd. Jedan od ispitanika koji je inače prilično upućen u različite neoprotestantske zajednice koje egzistiraju u naselju kao i u njihov istorijat, istakao je "da je kod jedne starije članice verske zajednice *Nevesta Hristova*, uočio čak i verovanje u NLO." Odnosno, u kontekstu njenog verovanja u skori kraj sveta i dolazak Hrista, članica ove verske zajednice mu je rekla "da će se moliti i za njega da ga pokupi leteći tanjir kada dodje kraj sveta", odnosno da se "nada da će i on biti spašen." Prema rečima ovog sagovornika, pripadnici

Na kraju, treba ukazati i na jedan interesantan aspekt koji se odnosi na kolektivno pamćenje Slovaka evangeličke konfesije koji se reprezentuje kroz jedan događaj u prošlosti koji je izuzetno bitan u kontekstu lokalnog, konfesionalnog i verskog identiteta Slovaka u Kovačici.⁵⁸ Takođe, posmatrano u kontekstu lokalnog identiteta i u izvesnom smislu kolektivnog sećanja stanovnika, treba istaći da groblje zauzima značajnu lokaciju i predstavlja značajno mesto sećanja od velike važnosti za stanovnike Kovačice.⁵⁹ Evangelička crkva isto tako predstavlja višedimenzionalno mesto sećanja, odnosno centralni objekat lociran i izdvojen u središtu naselja oko kojeg se u prošlosti koncentrisao značajan

ove zajednice koja nije brojila više od deset članova su prilikom bogoslužjenja “upadali u trans i imali su histerične momente”. Po njemu, u Kovačici postoje različite struje pentekostalaca i baptista koje “su međusobno posvađane i od kojih svaka broji najviše do desetak članova”. Stanovnici Kovačice pentekostalce (*duhovne*) često označavaju pogrdnim nazivom “naduhari” zbog činjenice, kako su neki od ispitanika istakli, “što neumereno uzdišu dok pevaju crkvene pesme”. Za nazarene, čija zajednica decenijama egzistira u Kovačici, vrednosni sudovi među ispitanicima nisu bili toliko naglašeni u kontekstu negativnih vrednosnih sudova, iako su kod nekoliko ispitanika uočeni negativni stereotipi i o njima. Tako je nekoliko ispitanika ukazalo kako “Nazareni samo gledaju da imaju što više dece i da uvećavaju svoja bogatstva”, dok je jedan od ispitanika istakao “da se Nazareni prave previše fini i sveti pred drugima”. Sagovornik, koji inače u lokalnoj zajednici važi za velikog poznavaooca istorijata sela, istakao je kako su “nazareni zapravo kukavice” i da “kroz religiju gledaju samo kako da steknu što više bogatstva”. Takođe, pojedinim ispitanicima je smetalo to što kada premine osoba “evangeličke ili neke druge vere, nazareni neju na sahrane već dolaze samo na kratko u kapelu”. Jedan od sagovornika je istakao “da zna slučajeve da su neki od njih morali da sede u zadnjem redu za kaznu prilikom bogoslužjenja, zato što su na ulici pričali sa evangeličkim sveštenikom”, dok je jedan drugi ispitanik nazarene nazvao “puritancima” i istakao “kako su neki od njih deca ateista”. Izuzev negativnih predrasuda o njima, ispitanici su isticali i pojedine pozitivne vrednosne sudove, ističući “kako su Nazareni jako vredni i sposobni”, “kako su dobre komšije koje hoće da pomognu kada treba” itd.

58 Reč je o tzv. *Kovačičkom procesu* koji predstavlja događaje koji su započeli 1907. godine a koji su u vezi sa lokalnim otporom pokušaju mađarizacije koja se reflektovala u kontekstu borbe lokalnih Slovaka protiv bogoslužjenja na mađarskom jeziku. Odnosno, u kontekstu intenzivne mađarizacije, rukovodstvo evangeličke crkve u Ugarskoj na čijem je čelu bio episkop *Šulc* nastojalo je da uvede i uvodilo je mađarski kao bogoslužbeni jezik u mnoga slovačka naselja na prostoru *Donje zemlje*. Slovački vernici evangeličke konfesije u Kovačici su odbili da prihvate bogoslužjenje na mađarskom budući da je dominantna većina stanovnika u selu bila slovačke nacionalne pripadnosti. Nakon što je grupa od nekoliko Mađara zatražila od sveštenika *Jana Čaploviča* da se jednom mesečno obavlja služba na mađarskom jeziku, on je odobrio, ali je ekstremnija grupa slovačkih vernika ometala bogoslužjenja na mađarskom pevajući crkvene pesme na slovačkom jeziku. Konflikt je kulminirao u tzv. *Turičnu nedelju (na Duhove)* kada su nakon protesta i pevanja, pristalice bogoslužjenja na mađarskom ušle u crkvu naoružane palicama i pištoljima posle čega je došlo do fizičkih obračuna između vernika. Sve je završilo intervenisanjem žandarma i hapšenjima. Kao epilog ovih događaja usledio je sudski proces koji je kasnije počeo da se označava terminom *Kovačički proces*. Odlukama suda lokalni sveštenik je bio razrešen već u junu 1907. godine dok je na različite novčane, višednevne i višenedeljne kazne zatvora bilo osuđeno 97.

od 106. vernika protiv koliko je proces vođen (v. Čaplovič 1928). Na stogodišnjicu od Kovačičkog procesa, crkvene opštine - parohije su u znak sećanja na ovaj događaj u porti crkve postavile bistu svešteniku *Janu Čaploviču* i spomenik sa pločicama na kojima se nalaze ispisana imena osuđenih vernika u sudskom procesu. Na spomeniku je takođe ispisano da je posvećen “martirima – borcima za verska i narodna prava” koji su učetovali u ovom događaju, kao i da spomenik podižu “zahvalni potomci”. Postavljanje spomenika, kao i dve slike koja takođe nose naziv “Kovačički proces” a čiji su autori dva najistaknutija predstavnika kovačičke naive, Martin Jonaš i Zuzana Halupova, predstavljaju prilične indicije koliko je ovaj događaj ukorenjen u kolektivnom sećanju Slovaka evangeličke veroispovesti u Kovačici, što je uočeno i prilikom intervjuisanja nekih starijih ispitanika i ispitanica. Tendencija vezana za uvođenje mađarskog kao bogoslužbenog jezika krajem devetnaestog i početkom dvadesetog veka je inače konsekventno uzrokovala i pojavu različitih verskih zajednica poput *Nazarena* ili *Plavog Krsta* u slovačkim selima na prostoru *Donje zemlje*, budući da su se pojedine verske zajednice poput npr. *Plavog Krsta (Modrý kríž)* u nekim sredinama kao što je Nadlak, odupirale procesima uvođenja mađarskog jezika u bogoslužnja (v. Botík i Botíková 2009; takođe Botík 2011, 43-45). Opširnije u Kovačičkom procesu videti u Čaplovič 1928 i 2002.

59 Groblja i grobovi su inače, kako je u svojim analizama ukazao *J. Botík*, predstavljale izuzetno bitna mesta u različitim lokalnim zajednicama *donjozemskih Slovaka* kroz koje se reprezentovao čitav niz onovremenih društvenih tendencija prisutnih u konkretnim zajednicama (v. Botík 1999).

60 Narativi o crkvi u središtu sela kao glavnog i najbitnijeg objekta za zajednicu Slovaka, bili su izrazito naglašeni kod svih starijih ispitanika koji su se, između ostalog, rado prisećali kako su “od malena odlazili nedeljom na bogoslužnja i na veronauku koja se organizovala u parohiji”, kako je to istakao jedan od njih. Ovakva sećanja, izuzev kod starijih, uočen je i kod većeg dela drugih ispitanika evangeličke konfesije. Značaj crkve kao glavnog objekta u selu koji je u prošlosti u velikoj meri reprezentovao identitet većeg dela slovačkih žitelja u Kovačici, ogleda se i u motivima slovačkih slikara naivaca na čijim slikama se jako često prikazuje crkva.

Zaključak

Na osnovu svega predhodno navedenog, moguće je konstatovati da identitet slovačkih stanovnika Kovačice koji je uočen među ispitanicima, sadrži u suštini dva identifikacijska nivoa od kojih bi se jedan mogao opisati kao lokalistički a drugi - koji u značajnoj meri proističe iz prvog i nadovezuje se na njega - predstavlja zapravo kombinaciju lokalnog, regionalnog, nacionalnog i u određenom smislu konfesionalnog identiteta. U tom kontekstu, ispitanici slovačke nacionalne pripadnosti su sa jedne strane bili izuzetno vezani i poistovećivali su se sa naseljem u kome žive, dok su sa druge, isticali svoju nacionalnu pripadnost koju su opet u izvesnom smislu predstavljali u kontekstu lokalne forme identifikovanja. Odnosno, nacionalni identitet većine ispitanika slovačke nacionalne pripadnosti u Kovačici, korespondirao je i nadovezivao se na njihovu lokalnu formu identifikovanja "njih kao stanovnika Kovačice - Kovačičana". U tom smislu je među ispitanicima konstatovano prožimanje različitih nivoa identifikacije, pri čemu je kod većine slovačkih ispitanika lokalni i nacionalni identitet bio praktično paralelan i koegistirao je, odnosno nije ni u najmanjoj meri konstruisan na antagonističkim pozicijama već je suprotno tome kod većine sagovornika bio usko vezan jedan sa drugim, prelamao se i međusobno nadovezivao. Takođe, regionalna forma identifikovanja, nije isključivala lokalnu, već ju je u izvesnom smislu dopunjavala i zajedno sa njom predstavljala je bitno određenje u odnosu na druge Slovake koji nisu stanovnici Kovačice. Kada je reč o ispoljavanju verskog identiteta, on je kod evangelika bio usko vezan sa nacionalnim i lokalnim, ali je svakako imao interni specifikum sa lokalnim karakterom koji se manifestovao kroz činjenicu da je u Kovačici podeljena crkvena opština, odnosno da postoje dve parohije na šta je ukazano ranije u tekstu. U kontekstu konfesionalnog identiteta takođe je među sagovornicima uočena distinkcija luterana prema nazarenima i pripadnicima ostalih verskih zajednica i obrnuto. Odnosno, slovački ispitanici koji su pripadnici različitih verskih zajednica su međusobno izražavali određeni stepen distinkcije u odnosu na sveostale *Druge*, te u tom smislu se može konstatovati da se različite prisutne konfesije među Slovacima u Kovačici konstruišu i percipiraju sa blago antagonističkih pozicija. Kada je reč o srpskim i romskim stanovnicima Kovačice, i jedni i drugi su primarno ispoljavali lokalni identitet, iako je i nacionalni takođe bio izražen.

Ukoliko se rezultati istraživanja u Kovačici uporede sa ograničenim rezultatima istraživanja obavljenih u Staroj Pazovi (v. Obšust 2012), kao i sa stavovima ispitanika slovačke nacionalne pripadnosti sa kojima je razgovarano u protekle tri godine na različitim lokacijama - bez obzira na

izrazitu limitiranost dosadašnjih istraživanja problematike grupnih identiteta Slovaka u Srbiji i savremenih identifikacijskih odnosa pripadnika ove nacionalne manjine - moguće je izvesti pojedine zaključke i ukazati na čitav set različitih indicija. U predhodnom tekstu je ukazano na pojedine aspekte ove kompleksne problematike, odnosno predstavljeni su dosadašnji rezultati istraživanja koji se odnose na različita pitanja vezana za forme kolektivnih identiteta Slovaka u Srbiji koji se uočavaju u savremenom kontekstu. Svakako, s obzirom na ograničeni okvir dosadašnjih analiza većina segmenata ove problematike predstavljena je samo u osnovnim crtama. U tom smislu, prvenstveno je ukazano na osobenosti savremenih identifikacijskih odnosa i formi grupnog identiteta među stanovnicima Kovačice, gde su istraživanja bila sistematska i gde su imala daleko širi obim nego na drugim lokacijama. Kada je reč o savremenim oblicima grupnih identiteta Slovaka u Srbiji kao celine, odnosno lingvistički, istorijski, nacionalno a u velikoj meri i konfesionalno jasno izdvojenog kolektiviteta, iako je u ovoj analizi ukazano na pojedine aspekte ove problematike, brojna pitanja ostaju i dalje otvorena. Za njihovo analitičko i celovito sagledavanje neophodno je sprovesti daleko obimnija i sistematska istraživanja na svim lokacijama na kojima žive pripadnici slovačke nacionalne manjine u Srbiji.

Izvori:

Čaplovič, Jan. 1928. *Dejiny slovenského evanjelického a. v. cirkevného sboru v Kovačici*. Kovačica: Slovenský evanjelický a. v. cirkevný sbor.

Čaplovič, Jan. 2002. *Kovačický proces*. Pančevo, Kovačica: Istorijiski arhiv u Pančevu.

Milovanović, D. Svetozar. 1935. *Po ravnom Banatu: letopis sela i škola Kovačičkog sreza*. Beograd.

Štefanko, Ondrej 2006. Časopis Dolnozemský Slovák ako pokus o zviditeľnenie slovenského dolnozemskeho priestoru. *Zrkadlenie-Zrcadleni - česko-slovenská revue*. Dostupno na: http://www.czsk.net/zrkadlenie/zima_2006/stefanko.html (Pristupljeno 16. 9. 2014.)

Knjiga 1, Stanovništvo, nacionalna pripadnost – podaci po opštinama i gradovima 2012.

Zakon o crkvama i verskim zajednicama. *Službeni glasnik Republike Srbije*. 2006. br. 36.

<http://www.slovackizavod.org.rs/sr/kultura-i-sira-javnost/kulturna-mapa/mesta/707/1483> (Pristupljeno 26. 10. 2014.)

<https://www.facebook.com/groups/dolnozemskslovaci> (Pristupljeno 23. 6. 2014.)

Bibliografija:

Bauman, Gerd. 1999. *The Multicultural Riddle: Rethinking National, Ethnic and Religious Identities*. London: Routledge.

Бјелајац, Бранко. 2003. *Протестантизам у Србији: прилози за историју реформацијског наслеђа у Србији, II део*. Београд: Алфа и омега.

Благојевић, Гордана. 2012. Наивно сликарство као прича о етнокултурном идентитету Словака у Србији – пример Ковачице. *Зборник Матице српске за друштвене науке* 139: 185-195.

Blagojević, Gordana. 2014. The influence of migrations on the ethnic/national and religious identities: The case of the united Methodist Church in Banat. *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 62 (2): 67-80.

Bosić, Mila. 1970. „Pregled nošnje Slovaka u Vojvodini“. In *Tradična kultura vo Vojvodine: zbornik prác z vedeckej konferencie v Novom Sade od 22. do 24. oktobra 1970*, ed. Daniel Dudok, 107-124. Nový Sad: Obzor.

Bosić, Mila. 1987. *Narodna nosnja Slovaka u Vojvodini*. Novi Sad: Vojvođanski muzej.

- Bosić, Mila. 1989. *Narodna nošnja Slovaka u Banatu - Kovačica*. Zagreb: Kulturno-prosvjetni sabor Hrvatske.
- Botík, Ján. 1999. *Tam zložili aj svoje kosti: kultúrnohistorické hodnoty náhrobných pomníkov zahraničných Slovákov*. Bratislava: Luč.
- Botík, Ján. 2007. *Etnická história Slovenska. K problematike etnicity, etnickej identity, multietnického Slovenska a zahraničných Slovákov*. Bratislava: Luč.
- Botík, Ján and Botíková, Marta. 2009. Slovenská komunita v Níredháze. K formovaniu skupiny Tirpákov. *Slovenský národopis* 57: 21-42.
- Botík, Ján. 2011. *Dolnozemskí Slováci: tri storočia vyšťahovaleckých osudov, spôsobu života a identity Slovákov v Maďarsku, Rumunsku, Srbsku a Bulharsku*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko.
- Церовић, В. Емилија. 1974. Народна традиција као инспирација у ликовном стваралаштву савремених сликара сељака у Србији (Срби, Словаци и Румуни). *Гласник етнографског института САНУ* 23: 57-66.
- Clifford, James. 1988. *The Predicament of Culture: Twentieth-Century Ethnography, Literature, and art*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Црњански, Катарина. 2007. „Словаци у Војводини“. У *Положај националних мањина у Србији: зборник радова за научног скупа одржаног од 24. до 26. новембра 2005*, ур. Војислав Становчић, 619-637. Београд: Српска Академија наука и уметности.
- Čelovský, Samuel. 2010. *Z kultúrnych dejín slovákov vo Vojvodine*. Báčsky Petrovec: MOMS - Miestny odbor Matice Slovenskej v Srbsku.
- Divičanová, Anna. 1996. „Vývojové premeny tradičnej kultúry Slovákov v Maďarsku“. In *Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku*. Békéšská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 7–36.
- Divičanová, Anna. 2007. „Békéšske Slované, Pilišania, Tirpáci. Varianty regionálnej a lokálnej identity“ In *Regionálna a národná identita v maďarskej a slovenskej histórii 18. – 20. storočia*, eds: Štefan Šutaj, László Szarka, 104 – 109. Prešov: Universum.
- Dugački, Vlatka. 2011. Slovačke manjinske *tiskovine* u međuratnoj Jugoslaviji (1918.–1941.). *Studia lexicographica* 9 (2): 51-84.
- Eriksen, H. Tomas. 2004. *Etnicitet i nacionalizam*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Gavrilović, Slavko. 1971. Naseljavanje Slovaka u Novi Slankamen (1791). *Zbornik Matice srpske za istoriju* 3: 105–108.
- Hall, Stuart. 2001. Kome treba identitet. *Reč* 64: 215-234.

- Ивков, Анђелија, Бубало-Живковић Милка и Ковачевић, Тамара. 2006. Етнодемографске карактеристике брачности Словака у Војводини. *Гласник Српског географског друштва* 86 (1), 115-122.
- Kmeť, Ján. 1987. *Jugoslavenko-slovačke slavističke veze*. Novi Sad: Vojvodjanska akademija nauka i umetnosti.
- Kmeť, Miroslav. 2010. *Historiografia dolnozemských Slovákov v 19. storočí*. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku.
- Krekovičová, Eva. 2000. K súčasnému stavu spevnosti a identity Slovákov v Maďarsku. *Slovenská hudba - Revue pre hudobnú kultúru* 26 (3): 355-368.
- Kuburić, Zorica. 2010. *Verske zajednice u Srbiji i verska distanca*. Novi Sad: Centar za empirijska istraživanja religije.
- Marko, Ján. 1995. *Prvé slovenské osadnícke rodiny v Kovačici*. Nový Sad, Kovačica: Spolok vojvodinských slovakistov, Miestne spoločenstvo v Kovačici.
- Marko, Ján. 1997. *Senianski Markovci v Kovačici*. Nový Sad, Kovačica: Miestne spoločenstvo.
- Mladenović, Olivera. 1973. „Neke promene u tradicionalnom sklapanju braka kod Slovaka u istočnom Sremu”. In *Tradičná kultúra Slovákov vo Vojvodine: zborník prác z vedeckej konferencie v Novom Sade od 22. do 24. októbra 1970*, ed. Daniel Dudok, 49-60. Nový Sad: Obzor.
- Obšust, Kristijan. 2012. Refleksije slovenstva i pojedini aspekti identifikacijskih odnosa među stanovnicima naselja Stara Pazova: Sondažna istraživanja. Beograd: *Centar za alternativno društveno i kulturno delovanje*. Dostupno na: <http://www.casca.org.rs/projekti/sondazna-antropoloska-istrazivanja-stara-pazova/> (Pristupljeno 10. 6. 2014.)
- Sirácky, Ján. 1966. *Sťahovanie Slovákov na Dolnú zem v 18. a 19. storočí*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Siracky, Ján. 1972. Slovaci u Vojvodini kao istorijsko-etnografski fenomen. *Zbornik Matice srpske za istoriju* 5: 109–117.
- Sirácky, Ján. 1973. „Slováci vo Vojvodine ako historicko-etnografický fenomen“. In *Tradičná kultúra vo Vojvodine: zborník prác z vedeckej konferencie v Novom Sade od 22. do 24. októbra 1970*, ed. Daniel Dudok, 11-21. Nový Sad: Obzor.
- Sirácky, Ján. 1975. Dolná zem a Slováci. *Historická náčrt. Slovenský národopis* 23: 173-182.
- Sirácky, Ján. 1980. *Slováci vo svete 1*. Martin: Matica slovenská.
- Smit, D. Antoni. 2010. *Nacionalni identitet*. Beograd: Biblioteka XX vek.

Sadržaj

• Apstrakt.....	1
• Uvod.....	2
• Istorijski i demografski kontekst.....	4
• Ukratko o problematici grupnih identiteta Slovaka u Srbiji.....	6
• Identifikacijski odnosi u lokalnoj zajednici i oblici grupnih identiteta slovačkih žitelja naselja Kovačica.....	22
• Zaključak.....	35
• Izvori i bibliografija.....	37

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

323.1(=162.4)(497.113 Kovačica)

ОБШУСТ, Кристијан

Prilog proučavanju kolektivnih identitea Slovaka u
Srbiji [Elektronski izvor] : grupni identiteti i savremeni
oblici identifikacije stanovnika naselja Kovačica /
Kristijan Obšust. - Novi Sad : Zavod za kulturu vojvođanskih
Slovaka, 2015

Dostupno i na: <http://www.slovackizavod.org.rs>. - Nasl. sa
naslovnog ekrana. - Opis zasnovan na stanju na dan:
20.01.2015. - Napomene uz tekst. - Bibliografija.

ISBN 978-86-87947-23-8

а) Словаци - Национални идентитет - Ковачица
COBISS.SR-ID 293274631